

Tartu Ülikooli õigusteaduskond  
Avaliku õiguse instituut

## **Alaealiste karistuste tulemuslikkus**

Anna Markina  
Maarja Märtsen

Tallinn  
2008

## Sisukord

Lühikokkuvõte .....	3
Sissejuhatus .....	4
Uurimismetoodika .....	4
Valimi kirjeldus .....	5
1. Taustinfo kogumine kohtueelse ettekande koostamiseks ja kohtuotsuse tegemiseks .....	8
1.1. Kohtueelse ettekande tellimine .....	8
1.2. Infoallikad kohtueelse ettekande koostamisel .....	12
1.2.1. Vestlused .....	13
1.2.2. Kodukülastused .....	14
1.2.3. Kirjalikud iseloomustused .....	15
1.2.4. Kõik infoallikad .....	15
1.3. Riskide hindamine ja karistuseettepaneku tegemine .....	17
2. Alaealistele määratud karistused .....	20
2.1. Eelnev karistus .....	20
2.2. Alaealistele määratud põhi- ja alternatiivkaristused .....	22
Karistuste määrad .....	25
Käitumiskontrolli lisakohustused .....	26
3. Karistuste mõjusused .....	28
3.1. Varasema karistuse mõju alaealisele karistuse määramisel .....	28
3.2. Vanglakaristuse (sh šokivangistuse) mõjusused .....	30
3.3. Käitumiskontrolli mõjusused .....	33
3.4. Erikooli mõjusused .....	34
3.5. Üldkasuliku töö mõjusused .....	36
3.6. Taastava õiguse elemendid alaealistele mõistetud alternatiivkaristustes .....	37
Kokkuvõte .....	39
Lisad .....	44
1. Andmete kogumise protsessi kirjeldus .....	44
2. Uuringu raames läbiviidud ekspertintervjuud .....	47
3. Alaealise elukoht .....	47
4. Kohtueelse ettekande koostamisel kasutatud infoallikad .....	47
5. Alaealistele kohaldatud põhi- ja alternatiivkaristused kohtute lõikes .....	49

## Lühikokkuvõte

Käesoleva uuringu raames analüüsiti, millist taustinfot ja kelle käest koguti kohtueelse ettekande koostamiseks ja kohtuotsuse tegemiseks, mis liiki karistusi kohaldati alaealistele, milline on praktika nn alternatiivkaristuste kohaldamisel ja kas spetsialistide arvates on nende valik piisav ning kuivõrd mõjusad on alaealistele mõistetud karistused. Selleks analüüsiti nende 629 alaealise kohtutoimikut 499 kriminaalasjas, kelle osas langetati süüdi mõistetv kohtuotsus aastatel 2003–2006. Lisaks viidi läbi süvaintervjuid alaealiste kriminaalasjadega tegeleva 13 eksperdiga.

Kõige enam (58%) panid alaealised toime varavastaseid kuritegusid, millele järgnesid 44%-ga avaliku korra vastased kuriteod. Reaalset vanglakaristust määrati kõige enam eluvastase kuriteo eest; ülejäänud kuriteoliikide puhul kohaldati kõige sagedamini karistusest tingimisi vabastamist allutamise ja käitumiskontrollile, mida rakendati 55% juhtudest. Käitumiskontrolli kui mõjutusvahendit kasutati 19% ja vangistust 17% ning hoiatust ja tingimisi karistusest vabastamist alla 3% juhtudest. Kõige vähem kohaldati üldkasulikku tööd (1%) ja erikooli saatmist (1%).

Taustinfo kohta andmete saamiseks analüüsiti alaealiste kohta kriminaalmenetluse käigus koostatud kohtueelseid ettekandeid, mida sisaldas 64% läbivaadatud kriminaaltoimikutest. Põhilised infoallikad, mida kriminaalhooldusametnikud kohtueelse ettekande koostamisel kasutasid, olid vestlused, kodukülastused, järelpäringud erinevatesse ametiasutustesse, kirjalikud iseloomustused alaealise kohta, tutvumine erinevate toimikute jm menetluse materjalidega. Uuringu raames küsitletud spetsialistide sõnul annab just kohtueelne ettekanne põhilise taustinfo alaealisele karistuse määramiseks.

Selgitamaks välja, kuivõrd varasem kriminaalkorras karistus mõjutab alaealisele karistuse mõistmist toimepandud kuriteo eest vaadati, kuivõrd erineb varem kriminaalkorras karistamata alaealiste karistuste määr kriminaalkorras karistatud alaealiste karistuste määrast. Erinevused karistusmääras ilmnisid rahalise karistuse, reaalse vangistuse, tingimisi vanglakaristusest vabastamise, vanglakaristusest tingimisi vabastamise allutamise ja käitumiskontrollile ja käitumiskontrolli kui mõjutusvahendi puhul. Samas üldkasuliku töö, hoiatuse ja erikooli suunamise puhul erinevust ei ilmnunud. Ehkki šokivangistus ei ole omaette karistusliik, jõuti ka selle puhul järeldusele, et šokivangistuse rakendamise määr erineb sõltuvalt varasemast karistatavusest.

## Sissejuhatus

Käesolev uuring teostati 2007. aastal „Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007–2009“<sup>1</sup> alusel, milles nähti ühe strateegilise eesmärgi – õigussüsteemi mõjus reageerimine alaealistele õigusrikkujatele – saavutamiseks muu hulgas ette ka alaealiste karistuste tulemuslikkuse analüüsimist ning vajadusel täiendada selle tulemusel karistusliikide või mõjutusvahendite valikut.

Uuringu peamine eesmärk oli saada ülevaade alaealiste poolt toime pandud levinumate kuriteoliikide karistuspraktika olukorrast ajavahemikul 2003–2006 määratud karistuste lõikes. Uuringu raames analüüsiti, mis liiki ja millisel määral kohaldati karistusi alaealistele alljärgnevate kuritegude toimepanemise eest:

- 1) isikuvastastest süütegudest: tapmine (KarS § 113), mõrv (KarS § 114), raske tervisekahjustuse tekitamine (KarS § 118), ähvardamine (KarS § 120) ja kehaline väärkohtlemine (KarS § 121);
- 2) varavastastest süütegudest: vargus (KarS § 199), röövimine (KarS § 200), omastamine (KarS § 201), kuriteo toimepanemise tulemusena saadud vara omandamine, hoidmine ja turustamine (KarS § 202), kelmus (KarS § 209), väljapressimine (KarS § 214) ja asja omavoliline kasutamine (KarS § 215);
- 3) avaliku korra raske rikkumine (KarS § 263);
- 4) omavoliline sissetung (KarS § 266);
- 5) mootorsõiduki juhtimine joobeseisundis (KarS § 424).

Uuringu teiseks eesmärgiks oli välja selgitada, millist taustinfot (sh alaealise sotsiaalne taust) ja kelle käest (nt kohalik sotsiaaltöötaja, kriminaalhooldaja jt), kogutakse kohtueelse ettekande koostamiseks ja kohtuotsuse tegemiseks.

Kolmandaks eesmärgiks oli uurida, milline on praktika nn alternatiivkaristuste kohaldamisel: karistuse asendamisel üldkasuliku tööga (KarS § 69) ja karistusest vabastamisel (KarS § 73 tingimisi vabastamine, KarS § 74 tingimisi vabastamine ja allutamine käitumiskontrollile, KarS § 87 mõjutusvahendite kohaldamine: käitumiskontroll vastavalt KarSi §-s 75 sätestatule, erikooli paigutamine) ning analüüsida, kas spetsialistide arvates on nende valik piisav.

Neljandaks eesmärgiks oli analüüsida, kui paljude alaealiste osas on nende käitumine pärast eelneva karistuse kandmist muutunud, st uurida neile mõistetud karistuste mõjust.

## Uurimismetoodika

Uuringu raames analüüsiti kvantitatiivselt alaealiste kohtutoimikuid, mis hõlmas kohtu poolt süüdi mõistetud 629 alaealist 499 kriminaalasjas, mille osas langetati kohtuotsus aastatel 2003–2006. Algandmed saadi Justiitsministeeriumist. Valim stratifitseeriti aasta, maakohu ja süüteoliigi (paragrahvi) järgi. Valimi moodustamise ühikuks oli menetlustoimik.

Toimikutest koguti järgmisi andmeid:

- sotsiaal-demograafilised andmed (sugu, keel, kodakondsus, sotsiaalne staatus, haridustase, elukoht, perekoosseis);

---

<sup>1</sup> Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava, kinnitatud Vabariigi Valitsuse 26.10.2006 korraldusega nr 592.

- kohtueelses ettekandes sisalduvad andmed (mis liiki ja millistest allikatest koguti infot alaealise kohta kohtueelse ettekande koostamisel: nt kodukülastus, vestlus seadusliku esindajaga, iseloomustus koolist, väljavõte karistusregistrist, tutvumine kohtueelse menetluse materjalidega jne);

- toimepandud süüteod (väärteod ja kuriteod);
- kohaldatud karistused.

Toimikuid analüüsiti kokku 15 kohtumajas üle Eesti: Harju Maakohtus Liivalaia ja Tartu mnt kohtumajas; Pärnu Maakohtu Pärnu, Haapsalu, Rapla ja Paide kohtumajas; Viru Maakohtu Kohtla-Järve, Narva ja Rakvere kohtumajas ning Tartu Maakohtu Tartu, Põlva, Võru, Valga, Viljandi ja Jõgeva kohtumajas<sup>2</sup>.

Täiendavalt viidi läbi süvaintervjuud alaealiste kriminaalajadega tegeleva 13 eksperdiga<sup>3</sup>, kellelt uuriti, milline on alaealise kohta taustinfo kogumise praktika; milline on taustainfo mõju karistuste määramisele; milline on alternatiivkaristuste kohaldamise praktika, kas nende valik on piisav ning mida arvatakse alaealistele määratavate karistuste tulemuslikkusest. Süvaintervjuude käigus vesteldi 5 kriminaalhooldajaga (1 Pärnust, 2 Tallinnast, 2 Tartust), 3 prokuröriga (1 Pärnust, 1 Tallinnast, 1 Tartust), Harju Maakohtu kohtunikuga, Tartu Vangla huvijuhi, psühholoogi ja sotsiaaltöötajaga ning Viljandi Vangla sotsiaalosakonna juhatajaga.<sup>4</sup>

Antud uuringu eesmärk ei olnud kontrollida, kuivõrd täidetakse õigusakte alaealiste karistuste määramisel, vaid eeskätt saada aru alaealisele karistuse määramise protsessist toimikutele tuginedes ja ühtlasi välja selgitada, millised on spetsialistide arvamused hetkeolukorrast ning milles nähakse olulisemaid probleeme. Sellele vastavalt valiti ka uuringu strateegia, mis lähtus põhjendatud teooriast (*grounded theory*). Kvantitatiivsete andmete kogumisel alustati reaalsete andmetega, mille alusel loodi analüüsikategooriad ning iga järgneva toimiku läbivaatamisega kasutati ja täiendati olemasolevaid kategooriaid. Sarnane strateegia oli kasutusel ka uuringu kvalitatiivses osas, kus andmeanalüüs toimus paralleelselt intervjuude läbiviimisega. Igas järgnevas intervjuus lähtuti eelmistest intervjuudest saadud informatsioonist ja esitati täpsustavaid küsimusi. Põhjendatud teooria meetodit kasutades kodeeriti ja analüüsiti ka intervjuud.

## Valimi kirjeldus

92% alaealisest olid poisid (vt tabel 1). Eestlased ja venelased jagunesid vastavalt 58% ja 42%. Kõige enam oli Eesti kodakondsusega alaealisi (76%), kellele järgnesid kodakondsuseta isikud (19%). Valdav osa alaealistest olid õpilased (70%), kuid üsna suur oli ka nende hulk, kes ei õppinud ega käinud tööl (20%). 74% oli alg- ja 22% põhiharidusega. 10 või 11 klassi haridusega oli 4% alaealistest.

Tabel 1. Alaealiste sotsiaal-demograafilised andmed<sup>5</sup>

		Arv	%
Sugu	mees	576	92
	naine	53	8
		<b>629</b>	<b>100</b>
Keel	eesti keel	361	58
	vene keel	259	42

<sup>2</sup> Andmete kogumise protsessi on lähemalt kirjeldatud lisa 1.

<sup>3</sup> Ekspertide nimekiri saadi Justiitsministeeriumist.

<sup>4</sup> Vt lisa 2.

<sup>5</sup> Keele, kodakondsuse, sotsiaalse staatuse ja haridustaseme puhul olid andmed kohati puudulikud, mistõttu ei ole need teada kõigi 629 alaealise kohta.

	mustlaskeel	4	1
		624	100
Kodakondsus	Eesti	470	76
	kodakondsuseta	116	19
	Vene	31	5
	Ukraina	2	0
	Läti	2	0
		621	100
Sotsiaalne staatus	õpilane	433	70
	ei õpi ega tööta	123	20
	töötab	45	7
	töötab mitteametlikult	5	1
	töövõimekaotus	4	1
	kinnipeetav	3	1
	kaitseväeteenistuses	1	0
	lapsehoolduspuhkusel	1	0
		615	100
Haridustase	alg-	450	74
	põhi-	134	22
	kesk-	26	4
	keskeri-	2	0
		612	100

Kõige enam noori oli Tallinnast (25%), Narvast (7%) ja Pärnust (7%). Järgnesid Lääne-Virumaa 6% ja Tartu 5%-ga (vt lisa 3).

4% alaealiste puhul oli elukohaks märgitud laste-, noorte- või turvakodu. Kasvatusraskustega laste koolis ehk erikoolides õppis kõigist vaadeldud noortest 5%: neist üle poolte (52%) Tapa, 30% Puiatu ja 18% Kaagvere erikoolis. Samas ei pruugi antud andmed kajastada reaalselt seisu, kuna noored kipuvad sageli erikoolist ära jooksuma. 2% alaealistest oli mingil ajahetkel Tapal, Puiatus või Kaagvere erikoolis viibinud. Lisaks mainiti uuritud kriminaaltoimikutes eriinternaatkoole – Vastseliina Sanatoorset Internaatkooli ning Lahmuse ja Palivere Eriinternaatkooli, kus õppis 2% alaealistest.

Leibkonna koosseisu puhul vaadeldi, kui paljud alaealised elavad koos oma mõlema bioloogilise vanemaga (vt tabel 2). Teavet perekondliku tausta kohta saadi üksnes kohtueelsetest ettekannetest, kuid umbes 1/3 toimikutest seda ei sisaldanud. Kohtueelsete ettekannete põhjal elas 31% noortest koos oma ema ja isaga ning umbes sama palju ainult emaga. Sageduselt kolmas oli peremudel, kus alaealine elas koos ema ja kasuisa või ema elukaaslasega (21%).

Tabel 2. Kellega koos elab alaealine<sup>6</sup>

	Arv	%
ema ja isa	122	31
ema	120	31
ema ja kasuisa/ema elukaaslane	81	21
sugulaste pere	22	6
isa	15	4
laste/noorte/turvakodu	15	4

<sup>6</sup> Tabelis on toodud alaealised, kelle kohta koostatud kohtueelne ettekanne oli lisatud kriminaaltoimikusse.

keegi teine	6	2
isa ja kasuema/isa elukaaslane	4	1
hoolduspere	4	1
Kokku	389	100

## 1. Taustinfo kogumine kohtueelse ettekande koostamiseks ja kohtuotsuse tegemiseks

- Kohtueelne ettekanne annab põhilise taustinfo alaealisele karistuse määramiseks.
- Läbivaadatud 629 toimikust sisaldas kohtueelset ettekannet 64%.
- Põhilised infoallikad kohtueelse ettekande koostamisel on vestlused, kodukülastused, järelpäringud erinevatesse ametiasutustesse, kirjalikud iseloomustused alaealise kohta, tutvumine menetluse materjalidega.
- Kohtueelse ettekande koostamisel kasutatud allikad erinevad maakohtute lõikes: Pärnu ja Tartu MK-s kogutakse sagedamini infot kriminaal-justiitssüsteemi väliselt (pere, kool, sotsiaalhooldus), samas saadi Viru MK-s infot sagedamini kriminaal-justiitssüsteemi esindajate käest.
- Kohtueelse menetluse tähtjast kinnipidamine on sageli raskendatud, kuna paljud süüteod on toime pandud grupis.
- Puudub ühtne skaala, mille alusel kriminaalhooldusametnikud hindavad riske uue kuriteo toimepanemiseks alaealise poolt.
- Puudub alaealiste omapära arvestav juhend riskide hindamiseks.

### 1.1. Kohtueelse ettekande tellimine

Kriminaalhooldusseaduse kohaselt koostab kohtuniku või prokuröri taotlusel alaealiste kriminaalasjade menetlemisel kriminaalhooldusametnik alaealise kohta kohtueelse ettekande. Kriminaalhoolduse standard<sup>7</sup> näeb ette, et kohtueelne ettekanne annab ülevaate inimese sotsiaalsest ja majanduslikust seisundist, tervisest, kriminogeensetest kalduvustest ja kriminaalhoolduse kohaldamise sobivusest tema suhtes.<sup>8</sup>

Kriminaalhooldajad, prokurörid ja kohtunik rõhutasid kohtueelse ettekande olulisust alaealiste kriminaalasjade menetlemisel, seda enam, et eeluurimisasutused keskenduvad ainult süüteo asjaolude väljaselgitamisele ega ole kohustatud koguma informatsiooni kuriteo toimepannud isiku kohta. Samas on alaealiste kriminaalasjade menetlemisel olulised alaealise isiksuseomadused ning sotsiaalne taust.

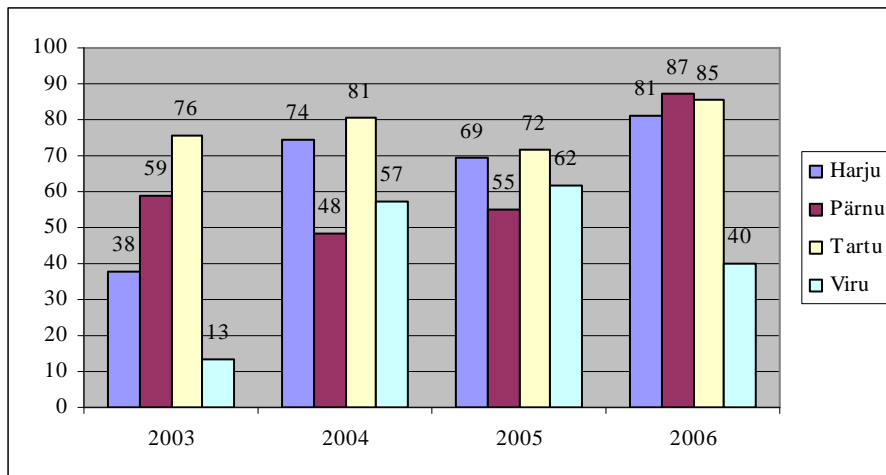
Kohtutoimikute analüüs näitas, et kohtueelset ettekannet ei leidunud kõigis läbivaadatud toimikutes.<sup>9</sup> Läbivaadatud 629 toimikust sisaldas kohtueelset ettekannet 64%. Kõige sagedamini oli ettekanne puudu Viru MK toimikutest (vt joonis 1).

<sup>7</sup> Kinnitatud justiitsministri 04.03.2003. a käskkirjaga nr 76. Standardi üldised sisuõuded tulenevad kriminaalhooldusseadusest ja selles tuuakse konkreetsemad soovitusel kohtueelse ettekande koostamiseks.

<sup>8</sup> Uuringus vaadeldud ettekannete hulgas oli selliseid, kus isiku sotsiaalset ja majanduslikku tausta, tervislikku seisundit ning varasemat õigusevastast käitumist oli käsitletud väga põhjalikult, kuid leidis ka selliseid, kus oli piirdunud mõnelauseliste kirjeldustega. Mitme ettekande puhul jäi mulje, et ametnik koostab ettekandeid ühe aluse põhjal (kuid tegu polnud üldise trendiga!). See väljendus sõnastuses, kus sama ametniku koostatud erinevates ettekannetes esinesid samad fraasid. Näide: juhtum, kus ühes lauses kirjeldati, kuidas X kahetseb tehtut jne ning järgmises lauses oli X-st saanud Y (ehk näide sellest, kuidas asendatakse vaid nimed).

<sup>9</sup> Ühel konkreetsel korral selgus kontrolli tulemusel, et kuigi kriminaaltoimikus kohtueelset ettekannet ei olnud, oli see siiski olemas kriminaalhooldustoimikus.





Joonis 1. Toimikute osakaal, kus kohtueelne ettekanne oli olemas, %

Aastate lõikes on kohtueelset ettekannet sisaldavate toimikute osakaal kasvanud. 2006. a ületas selliste toimikute osakaal Harju, Pärnu ja Tartu MK-s 80%. Kui Pärnus paranes 2006. a olukord oluliselt, siis Viru MK-s oli muutus vastupidine.

Riigi peaprokuröri 29.06.2007. a juhise p 16 kohaselt peab alaealise süüdistatava korral igas kohtule esitatud kriminaalasjas, olenemata menetlusliigist, olema kohtueelne ettekanne. Kui prokurör otsustab KrMS § 201–203 alusel kriminaalmenetluse lõpetada, siis võib menetluse kiiruse huvides kohtueelse ettekande koostamisest loobuda. Ka intervjuudest selgus, et kui prokurör näeb toimikut analüüsidest kohe alguses, et asi läheb tõenäoliselt lõpetamisele, siis menetluse kiirendamiseks ning kriminaalhooldajate koormuse vähendamiseks kohtueelset ettekannet ei tellita. Kui aga on tegu raske kuriteoga, siis ettekanne tellitakse. Kui prokurör pole kindel, kas asi lõpetada ja saata alaealiste komisjoni või saata asi üldmenetluse korras kohtusse, siis ettekanne tellitakse.

*„Aga siis, kui ma ikkagi otsustan, et see alaealine läheb kohtu alla, siis ... menetlusseadustik käsib mul küsida kohtueelset ettekannet. Sageli ... näiteks praegu ka ma olen ära tellinud juba, kus on menetluses sellised alaealised, kes on inimese tapnud. Ma olen päris kindel, et nende puhul ... kuigi teoreetiliselt isegi mul on võimalik saata nende asigi näiteks komisjoni, aga ma olen enam kui kindel ja veendunud, et ma saadan selle asja kohtusse. Siis on mul kohtueelse menetluse käigus juba õigus küsida seda kohtueelset ettekannet kriminaalhooldajalt.” (Int 5, 11:11)*

*„Alaealiste puhul on [kohtueelne ettekanne – AM] kohustuslik. Kohustuslik on ta siis, kui me saadame asja kohtusse. Teistel juhtudel, ütleme 202 kohaldamisel, alaealiste komisjoni suunamisel ei ole kohustuslik, aga me siiski päris tihti seda teeme. See kergendab meie otsuse tegemist.” (Int 2, 43:43)*

*„On ka neid asju, kus ma ei taha, ütleme menetluse käigus, vaid ikka siis, kui toimik siin on, ma tahan neid omavahel võrrelda. Kui on näiteks palju alaealisi ühes toimikus, siis ma tahan näha, kes kui palju milleski süüdi on. Kellega ma lähen komisjoni, kellega ma lähen kohtusse. Ja siis küsin need kohtueelsed ettekanded vastavalt kriminaalhooldusseadusele ja vastavalt kriminaalmenetluse seadustikule ... 213 või 214 ... tähendab nii, nagu seadus ette näeb.” (Int 5, 11:11)*

Kriminaalmenetlusseadustiku §-de 202–203 kohaselt saab prokuratuur kriminaalmenetluse lõpetada süü väiksuse või avaliku huvi puudumise tõttu. Oportuniteediga lõpetamise positiivne moment seisneb selles, et karistusandmed ei kajastu alaealise karistusregistris, millega välditakse märgistamist. Lõpetamisele lähevad tavaliselt lihtsamad, ühest või kahest episoodist koosnevad asjad. Samas puudub kohtul võimalus kriminaalmenetlust oportuniteediga lõpetada, milles intervjueritud kohtunik nägi probleemi. Kui kohtuniku

arvamus ei lange prokuröri arvamuslega kokku ning ta saadab asja prokuröri omapoolse ettepanekuga tagasi, jääb prokuröri võimalus saata toimik teisele kohtunikule.

*„Samas oportuuniteediga lõpetamisel ... tal ei jää ju ankeeti seda karistatust. Aga ta on ju korralikult päris saanud nagu torkida ja kandnud ühiskonna ees oma karistuse ära. Näiteks maakohtades vallad on täiesti nõus tegema seda. Minul on selle ÜKT üle väga hea meel.” (Int 5, 79:79)*

*„See [oportuuniteediga lõpetamine – AM] on praegu selline mõiste, mis võib tõmmata siit uksest teise ukseni ja sinna sisse. Muidugi on hea, et uues seaduses sellised võimalused on. Ja see ka, et kui prokurör hakkab seda seaduslikkust ... ja formaalselt on koosseis olemas, ma arvan, et siuksed asjad ei peaks mitte ühtegi asja tulema kohtusse. Aga kes seda siis hindab? Kui teo koosseisud kõik peame näpuga järge, ahah – võõras vara, ahah – kasutas? Kasutas, nõusolekut tal ei olnud. Sõidad võõra jalgrattaga kolm tiiru ümber maja, aga kas me peame sellest kriminaalkuriteo tegema?” (Int 1, 103:103)*

*„Kas otstarbekuse tõttu või muudel alustel, kohtul ei ole praegu sellist võimalust. Kohtul on isegi nii, et teinekord mõtled, et on lühimenetluses ... siis võib tulla kõne alla see, et prokurör nõuab karistust, aga tegelikult leiaksin, et seda karistust üldse pole. Aga kohus saab lõpetada ainult prokuröri taotlusel. Mina näiteks leian, täiesti konkreetne juhus on olnud, ei mäleta selle kuriteo sisu, aga tegin ka prokuröri ettepaneku, et lõpetada.” (Int 1, 103:103)*

Prokurörid tunnevad puudust sellest, et võiksid ise rakendada konkreetseid mõjutusvahendid peale ÜKT või rahalise karistuse. Selles osas tehti ka konkreetne ettepanek muutuste sisseviimiseks, mis võimaldaksid prokuröri KRM § 202 kohaldamise puhul suunata alaealist sotsiaalabiprogrammidesse.

*„Väga hea oleks, kui saaksime 202 kohaldamise puhul ise suunata, läbi kriminaalhoolduse panna neid programme, mitte käitumiskontrolli, vaid et me saaksime panna kohustust osaleda mingites sotsiaalabiprogrammides. Tihti on nii, et kui isikud, kelle puhul ei ole vajadust seda käitumiskontrolli kohaldada, aga on näha, et tal on see ja see käitumishäire, see programm oleks väga hea. Aga need programmid on tasulised, reeglina ka sellistest peredest, kus hea kui söögiraha jääb järgi. See oleks väga hea.” (Int 2, 187:187)*

Mõnikord saadab prokurör asja kohtusse enne, kui kohtueelne ettekanne valmis saab. See juhtub nt raskemate kuritegude puhul, siis kui prokurör on kindel, et asi läheb kohtusse ning lõpetamist oportuuniteediga või alaealiste komisjoni saatmist ei toimu. Ehkki kohtueelne ettekanne kohtusse saatmise momendil puudub, oletatakse, et ettekanne lisatakse toimikule hiljem ning kohtuistung toimumise ajaks on see kindlasti toimikus olemas. Põhjuseks, miks sel moel käitutakse, on alaealise menetluse tähtajast kinnipidamine.

*„Tegelikult seadus, menetlusseadustik näeb ette, et peab lisama. Asi on ainult jäänud selle ettekande ootamise taha. Siis oleme küll ära saatnud, aga sellise arvestusega, et kui istung toimub, saab ... saan kohtus esitada.” (Int 2, 51:51)*

Alaealise kohta taustandmete kogumise põhirõhk langeb kriminaalhoolduse peale. Ettekanne koostatakse tellimuse saamisest alates 30 päeva jooksul või kohtuniku, prokuröri määratud tähtajaks. Prokuröri palvel võib see aeg ka lühem olla. Selline tähtaeg tundub spetsialistidele sobilik mitmel põhjusel, kuna näiteks alaealise puhul peab menetlus olema kiire. Teiseks – kui alaealine viibib eeluurimise ajal vahi all, tuleb see aeg teha võimalikult lühikeseks, et vältida vangistuse negatiivset mõju alaealise psüühikale ja toimetulekule. Kriminaalhooldajatele tundub üks kuu kohtueelse ettekande ettevalmistamiseks sobiliku ajana, kuna pikema aja jooksul võivad nende poolt kogutud andmed aeguda. Samas võiks prokuröri arvates kohtueelse ettekande ettevalmistamise aeg olla ka lühem.

*„Sisuliselt see on see, mis siis varem kriminaalasjades, kui politsei kogus neid igasuguseid ... iseloomustust ja seda kõike niimoodi. Nüüd teeb seda kriminaalhooldusametnik.*

*Kriminaalhooldusametnikuga see on kokku lepitud, tal on aega üks kuu. Siin on nüüd ... probleem on nüüd selles, et prokurör, et ta saaks selle võimalikult kiirelt teha, peab ta informatsiooni saama uurija käest. Vahel uurijad unustavad ära ja siis juhtub see, kui see kriminaalasi jõuab prokurörini, alles siis hakkame seda küsima. Ja ... üks kuu on.” (Int 8, 40:40)*

*„Aga samas see asi ju aegub ära, ega kuu ajaga ju andmed muutuvad. Kui poiss käis koolis, panen kirja, et poiss käis koolis ... selgub, et ta pole kuu aega käinud. Et sellepärast ta peab ju kiire olema. Ja praegu on läinud alaealiste asjad kiiremaks, kunagi olid nad ju aeglasemad. Praegu see alaealiste menetlemine on läinud kiireks ja see on hea. Andmed muutuvad ... Teine asi, mis minule näiteks väga meeldib, on digitaalne saatmine, mingid paberkandjal ettekanded ei käi, kõik lähevad digitaalselt, ajakulu ... kõik käib meili teel ja korras. See on jälle uuem asi. Suts ja korras ja nemad saavad kätte.” (Int 6, 365:365)*

*„Ainuke asi, et neid [kohtuelseid ettekandeid – AM] võiks kiiremini teha. Üks kuu on, ma pean nagu kinni pidama toimikut see üks kuu juhul, kui ma ei tee kohe juba eeluurimise käigus seda taotlust. Siis mul läheb kaua nagu. Ma ei tea, võib-olla nad ei jõua kiiremini. Ma ei saa ka arvustada seda.” (Int 5, 59:59)*

*„[A]laelise puhul on hästi oluline see, et karistuse saaks ta võimalikult kiiresti. Läheb aasta mööda, siis ta kaotab igasuguse efektiivsuse. Nad tulevad siia, praktikas nad tulevad, istuvad. Ma küsin, et kas Te teate, millest ma rääkida tahan, et selline asi oli. Siis vaatavad, et see oli ju nii ammu. Nende teadvuses on juba nii, et kuna tegu on juba nii vana, et mis karistust ma selle eest enam saan. Ma olen juba uurija juures käinud nii palju, prokuratuuris olen käinud. Sellepärast on oluline, et nad saaksid kiiresti. Sellepärast on see ka menetlemise kiirus väga oluline. Mida kiiremini, seda parem. Muidugi väga oluline on ka see, et kohtus need asjad võimalikult kiiresti ...” (Int 2, 75:75)*

2005. aasta augustis leppisid justiitsminister ja siseminister Laulasmaa deklaratsioonis kokku prokuratuuri ja politsei ühistes kuritegevuse vastase võitluse prioriteetides, mille hulgas oli ka tähelepanu pööramine võitlusele alaealiste poolt ning alaealiste suhtes toime pandud kuritegevusega.<sup>10</sup> Ministrid on kriminaalmenetluse prioriteedina rõhutanud eelkõige seda, et alaealise poolt toime pandud kuriteo kohtueline menetlus alates tema ülekuulamisest kahtlustavana ei tohiks kesta keskmiselt üle 4 kuu. Samas intervjuude käigus mainiti nii 4- kui ka 6-kuulist tähtaega, mis viitab sellele, et alaealiste kohtuelse menetluse tähtajast ei olda üheselt informeeritud.

Ametliku statistika kohaselt kestis 2007. a teisel poolaastal kohtueline menetlus keskmiselt 3,8 kuud, mis on 1,8 kuud vähem kui 2006. aasta teisel poolaastal.<sup>11</sup> Kõige kauem kestis kohtueline menetlus Viru Ringkonnaprokuratuuris (4,5 kuud), järgnes Põhja RP (4,1 kuud). Lõuna RP-s oli antud näitaja 3,5 kuud. Kõige kiirem oli kohtueline menetlus Lääne RP-s (2,5 kuud). Võrreldes 2006. aasta teise poolaastaga vähenes kohtuelse menetluse pikkus enim Põhja RP-s (2,7 kuu võrra).

Kohtuelse menetluse tähtajast kinnipidamine on sageli raskendatud, kuna paljud süüteod on toime pandud alaealiste grupis. Lisaks liidetakse sageli ühe alaealise puhul mitmed menetlused. Tulemuseks on suuremahulised asjad, mille menetlemine võtab ettenähtust rohkem aega.

*„Aga see on väga lihtne. Tähendab, esiteks kui on tegemist ütleme juba raskema kuritegudega, on palju episoode ja prokurör läheb taotleb seda vahistamist ja kohus nõustub alaealise vahistamisega, siis võetakse 6 kuuks ta vahi alla. Ka siis on ta kõigepealt ... on õigus siis tema kaitsjal ... kaitsjad tavaliselt alati protestivad seda ringkonnakohtus. Kui ta jääb edasi istuma sinna, siis on 2 kuu pärast tal uuesti võimalus taotleda seda läbivaatamist ja edasi edasi iga 2 kuu tagant. Kui nüüd on ütleme ... selle 6 kuu jooksul peab olema see kohtueline uurimine lõpuni viidud. Kui meie viime seal ütleme siis 6 kuu ... noh*

<sup>10</sup> Allikas: [www.just.ee/15087](http://www.just.ee/15087)

<sup>11</sup> A. Ahven, J. Salla. Kriminaalmenetluse pikkus alaealiste asjades. 2007. aasta II poolaasta. Tallinn, 2008.

me peame 4 kuu jooksul tegelikult viima, aga noh siin need asjaolud on igasugused. Kui on näiteks hästi suur grupp. Siis tihtipeale on nii, et sul on mingi kindel asi, sa vaatad, et saad teda juba 2 nädala pärast saata kohtusse. Aga siis kooruvad ... sealt tuleb ... kõik need asjad ja siis see niimoodi venibki. Ja kui meie saadame juba kohtusse ära ... ütleme näiteks on 5 kuud vahi all olnud ... siis kohtu jaoks see enam ei kehti ... need tähtjad. Sest kohtu järgi võib ta olla kinnipeetav ükskõik kui palju. Nii et kohus kui võtab ta ette seal kuskil aasta pärast, siis ega ta seadust ei riku sellega. Ta rikub küll seda põhimõtet, et mitte ainult alaealisel, vaid üleüldse, et igal inimesel on õigus kiirele kohtumenetlusele ja eriti kui ta on veel kinnipeetav, eks. Aga põhimõtteliselt see 6 kuud kehtib ikkagi kohtueelse uurimise jaoks, sest kui me ei suuda 6 kuu jooksul seda asja kohtuni uurimine ... siis peame teda vabastama.” (Int 8, 108:108)

## 1.2. Infoallikad kohtueelse ettekande koostamisel

Kriminaalhoolduse standard näeb ette, et kohtueelse ettekande koostamisel peab kasutama vähemalt nelja infoallikat. Selle kohaselt peab kriminaalhooldaja tegema vähemalt ühe kodukülastuse, kohtuma vähemalt ühel korral kohtualuse või süüdistatavaga ning vähemalt ühel korral kohtualuse sotsiaalse suhtluse ringi kuuluvate isikutega. Kriminaalhooldajate sõnul sõltub infoallikate valik konkreetsest alaealisest.

„Sa püüad saada võimalikult palju infot kätte, et kujundada lõplikult ... eks selle eesmärk ongi see, et teha prokuröridele ette üks selline pilt sellest inimesest, kes tal seal on. Et mis inimene ta siuke on, mis tema ümber toimub ja mis plaanid ja mõtted ja muud sellised asjad. See ka, et ma pean lõpuks tegema ettepaneku, et mis see objektiivseim karistus oleks. Et seda asja üldse analüüsida, siis peab ikka kokku korjama päris palju. Aga midagi müstilist, võimatut ei ole.” (Int 4, 19:19)

Üldjoontes võis eristada järgmiseid info saamise viise: vestlused (nii telefoni teel kui silmast silma), kodukülastused, järelepäringud erinevatesse ametiasutustesse, kirjalikud iseloomustused alaealise kohta, tutvumine erinevate toimikute ja muude menetluse materjalidega. Kriminaalhooldajad alustavad reeglina sellest, et kutsuvad kohale alaealise koos tema vanematega, kellega vesteldakse nii koos kui ka eraldi.

„[I]kkagi kindlasti räägitakse vähemalt üks kord selle lapsega, käiakse kodus ära, räägitakse siis kas ühe või mõlema vanemaga või kes seal kodus on. Õdede-vendadega. Kindlasti võetakse kooli või koolidega ühendust. Siis on meil kombeks olnud ka psühhiaatriaiglasse järelepäring teha, mida sealt tuleb, sest päris sageli juhtub, et vanemad ütlevad, et kunagi ta käis, aga mis ta seal käis ja mingit ravi ta ei saanud. Nad ei oska öelda, kas midagi diagnoositi, kas neile ravi määrati, miks ta sinna üldse sattus. See on kummaline, kui vähe tegelikult väga paljud lapsevanemad fakte teavad oma lapse elust. Kool siis ... tavaliselt ka ... ütleme maakohtades eriti, kus on valla sotsiaaltöötaja, kes üldiselt neid probleemseid peresid teab. Linnas on seda natukene vähem, võib-olla lastekaitse spetsialist. Küsitakse, et kas see pere on tuttav ja mida osatakse sellest rääkida. Need on tegelikult põhilised infoallikad.” (Int 7, 13:13)

Kriminaalhooldajate sõnul on nende eesmärgiks püüda mõista alaealise isiksust ja käitumist paremini – sellise lähenemisviisi näiteks on silmast silma vestlus lapsevanemaga ja alaealisega, kus vastaspooled saavad oma seisukohti väljendada. Samuti on oluline vestelda kooli esindajaga, sest tihtipeale kipub koolist saadud kirjalik iseloomustus olema koostatud formaalselt ja ei anna ettekujutust alaealise probleemidest või käitumisest.

„Mina oma ettekannete puhul ... eriti kirjalike iseloomustustega ... neid ei saa nii arvestatavana võtta. Selles mõttes, et ma saan selle iseloomustuse kätte ja loen läbi ja oma ettekandes ei ole eriti rõhunud kooli iseloomustusele. Telefoni teel suhtlemised ja need on palju tulemuslikumad. Sest seal sa saad kohe esitada mingi väite kohta ka selle küsimuse, et mille põhjal niimoodi väideti ja lõpuks tuleb välja, et tegelikult ikka ei ole asi nii väga ... hinnangud jäävad siis objektiivsemaks. Kui täpsustada küsimust, et mis nüüd siis selle all mõeldi. Vanemad ja ta ise.” (Int 4, 40:42)

Kriminaalhooldajad tunnistavad, et kohati tuleb kirjalikku iseloomustusse suhtuda teatud ettevaatlikkusega ka seetõttu, et vahel on iseloomustuse sisu mõjutatud asjaolust, et see on tellitud kohtueelse ettekande koostamiseks, väljendudes liiga emotsionaalse ja alaealist pigem negatiivsest küljest kirjeldava arvamusega:

*„Minul on kogu aeg selline tunne, et kui ma selle iseloomustuse kätte saan, siis ma olen ju pidanud neile selgitama, miks ma seda iseloomustust küsin. Üldiselt selgitan, et koostatakse kohtueelset ettekannet, sest ta on süüdistatav. Ja siis nagu ma olen vaadanud, et nagu see jätkaks teatud mõju ja püütakse võimalikult välja tuua seda, et ahhaa, otsitakse, jaa-jaa-jaa, vot siis ta oli koolis ka. Siit püütakse mulle näidata, et jah-jah, ega ta ei ole nii puhas poiss või nii tore poiss. Iseenesest siamaani pole seal keegi võtnud ei vanematega ühendust ega midagi. Midagi muud poleks öelda ta kohta halba või negatiivset. Siis mul on vahel olnud selline, et õhkub sellest iseloomustusest natukene seda hoiakut, et ahhaa, tuleb välja, et ta on paha poiss, ta on kuskil süüdistatav, ahah siis me toome välja need asjad, mis tal kindlasti hästi ei ole. Aga siis ma tavaliselt katsun seda välja selekteerida, et kui ma näen, et on väga palju niisugust emotsioonidel põhinevat hinnangut, et siis ma jätan selle tegelikult välja.” (Int 4, 38:38)*

Tähelepanu juhiti ka puudulikele juhistele, nagu käesoleval hetkel kasutatav kriminaalhoolduse standard (täpsemalt standardi lisa 3), mis ei anna kohtueelse ettekande koostamiseks piisavaid juhtnõure ning seetõttu peetakse paremaks lähtuda 1999. aastal koostatud juhendist.

*„Ma siin tuhnisin, otsisin väga vana head materjali, millega me alustasime. Siin on veel ... 88 kriminaalhooldus loodi, Maarja Mändmaa oli eesotsas ja see on tema juhtimisel kokku pandud juhis. Et see oleks ma ütleks, kriminaalhooldaja ABC, mille järgi oleks ideaalne, kui tehtaks. Aga alati ei jõua, kuigi on reeglina 30 päeva ju aega seda teha. Aga eks ta oleneb muust töökoormusest, sest see käib ju klientide kõrvalt. Siukene tore asi on olemas.” (Int 7, 5:5)*

Alljärgnev kohtueelse ettekande koostamisel kasutatud allikate kvantitatiivne analüüs põhineb umbes 2/3 toimikutel (404 toimikul), mis uuringu käigus läbi vaadati, sest kõikides toimikutes ettekannet ei leidunud.<sup>12</sup>

### 1.2.1. Vestlused

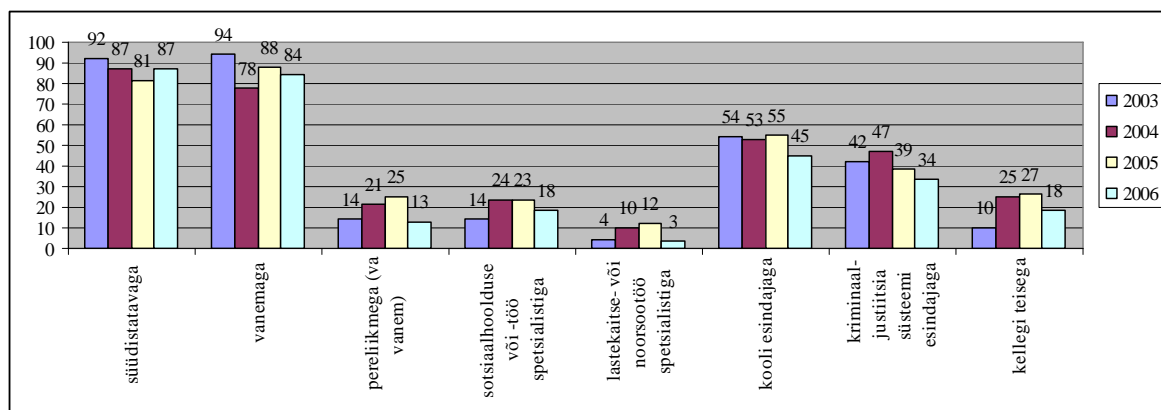
Kohtueelse ettekande koostamiseks vestles kriminaalhooldusametnik üldjuhul paljude isikutega, mõnega korduvalt. Käesolevas analüüsis vestluskordi ei arvestatud, vaid märgiti ära, kes olid need erinevad isikud, kellega ametnik vestles.

Kõige sagedamini vesteldi süüdistatava enda ja tema vanematega (sh ka kasuvanematega). Neile järgnesid vestlused kooli esindajaga, kelleks võis olla klassijuhataja, õpetaja, õppealajuhataja või kooli direktor ning vestlused kriminaal-justiitsüsteemi esindavate isikutega (prokurör, politsei- või kriminaalhooldusametnik ja alaealiste komisjoni esindaja). Tunduvalt vähem räägiti lastekaitse- või noorsootöö spetsialistide ja sotsiaaltöö spetsialistidega ning alaealise teiste pereliikmetega.

Aastate lõikes väga suuri muutusi märgata ei ole (vt joonis 2). 2003. aastaga võrreldes oli 2006. aastaks mõningal määral vähenenud vanematega ning kooli ja kriminaaljustiitsüsteemi esindajatega läbiviidud vestluste osakaal.

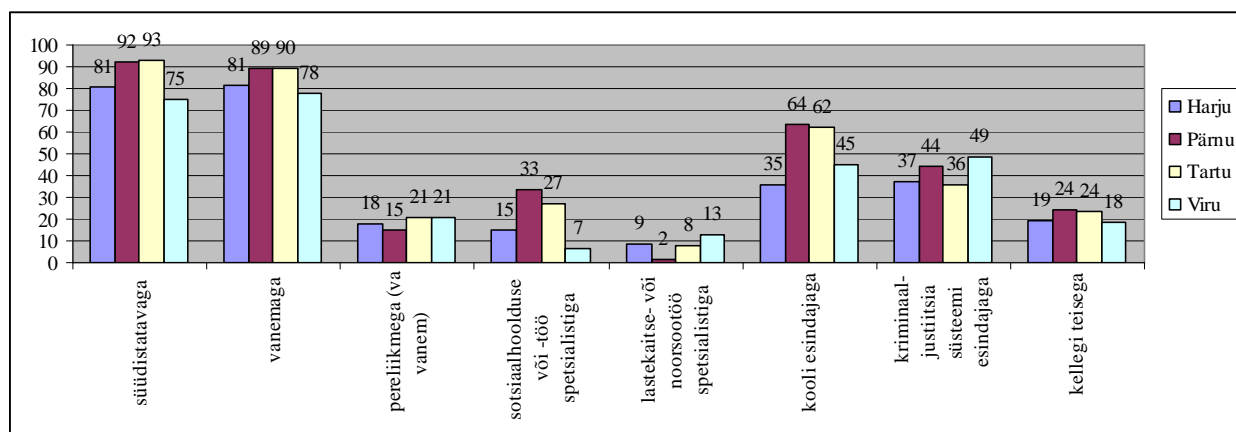
---

<sup>12</sup> Vt ka lisa 4 äratoodud sagedustabeleid.



Joonis 2. Vestlused aastate lõikes, %

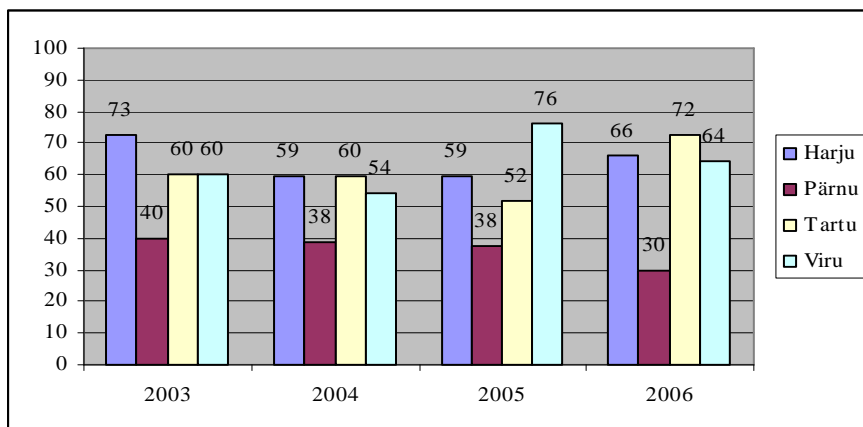
Kohtute võrdluses võib täheldada teatavat sarnasust Pärnu ja Tartu MK osakaaludes, kus vesteldi Harju ja Viru MK-ga võrreldes sagedamini stüüdistatava ja tema vanematega, kooli esindajatega ning sotsiaalhoolduse või -töö spetsialistiga (vt joonis 3). Viru MK eristub teistest sellega, et infot alaealise tausta kohta saadi sagedamini kriminaal-justiitsüsteemi esindajate käest.



Joonis 3. Vestlused kohtute lõikes, %

### 1.2.2. Kodukülastused

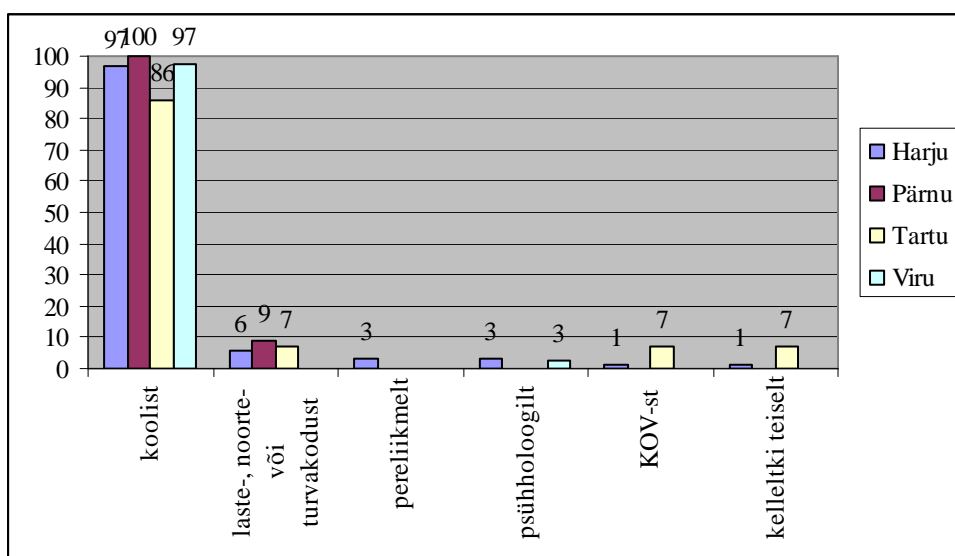
Lisaks vestlustele pereliikmetega teevad kriminaalhooldusametnikud ka kodukülastusi, et hinnata alaealise elukeskkonda. Jooniselt 4 paistab silma asjaolu, et kohtute lõikes tehti kõige vähem kodukülastusi Pärnu MK-s, eriti märgatav on see erinevus 2006. aastal. Ülejäänud kohtute osas olid kodukülastuste osakaalud 2006. a ühtlasemad kui sellele eelnenud aastal.



Joonis 4. Kodukülastused kohtute ja aastate lõikes, %

### 1.2.3. Kirjalikud iseloomustused

Kirjalikud iseloomustused telliti alaealise kohta enamasti koolist, teiste allikate osatähtsus kirjalike iseloomustuste osas oli vähene (vt joonis 5). Aastate võrdluses erinevusi ei ilmnenud, küll aga võis kohtute lõikes Pärnu ja Viru MK puhul näha, et kui seal telliti alaealise kohta kirjalik iseloomustus, siis tehti seda peamiselt koolist, samas kui Harju ja Tartu MK-s kasutati iseloomustuse saamiseks rohkem ka muid allikaid.



Joonis 5. Kirjalikud iseloomustused alaealise kohta kohtute lõikes, %

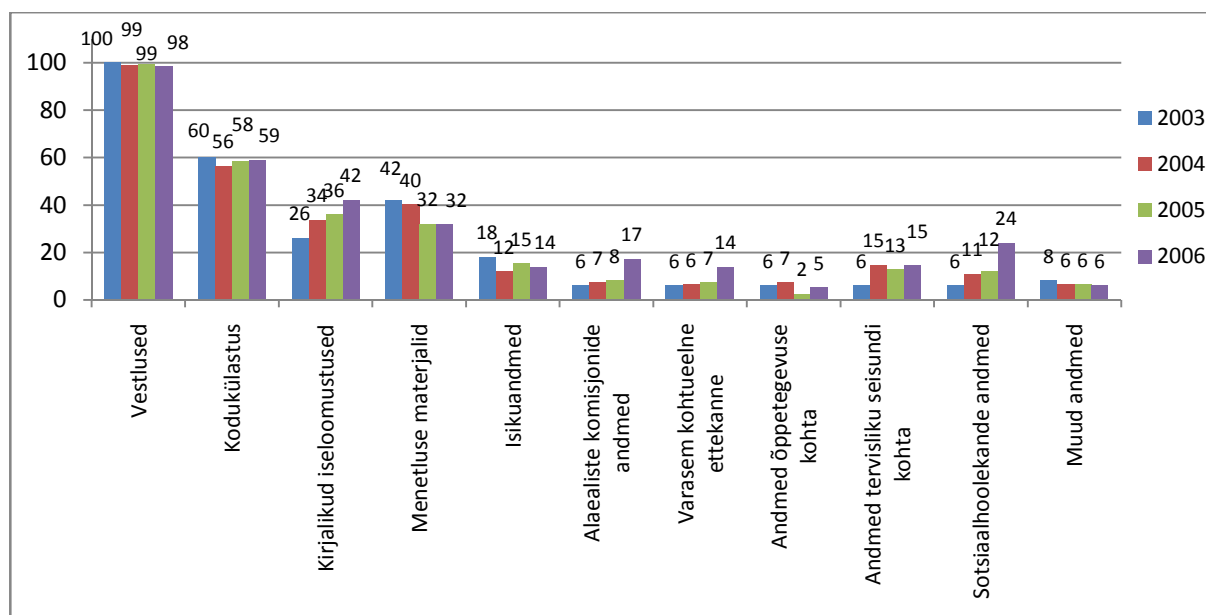
### 1.2.4. Kõik infoallikad

Lisaks vestlustele, kodukülastusele ja kirjalikele iseloomustustele kasutavad kriminaalhooldusametnikud kohtueelse ettekande koostamisel erinevaid kohtuasja menetluse materjale (nt kriminaaltoimik, kriminaalhooldustoimik), samuti alaealise kohta varem koostatud kohtueelseid ettekandeid ning töötavad läbi hulgaliselt informatsiooni, mis puudutab süüdistatava/kohtualuse isikuandmeid, sotsiaalset olukorda (nt järelepäring kohaliku omavalitsuse sotsiaalhoolekande osakonda), koolikohustuse täitmist, tervist (nt järelepäringud perearstile, psühhiaatriaiglasse), alaealiste komisjoniga kokkupuutumist jms (muude

andmete alla koondati antud uuringus nt rahvastikuregistri väljavõte isa kohta, karistusregistri teatis ema kohta, tutvumine venna kriminaaltoimikuga jne).

Kohtueelse ettekande koostamisel kontrollitakse ka alaealise eelnevat kohtulikku ja väärtekorras karistatust (väljavõtted karistusregistrist, kohtulahendite registrist, kohtutäiturite infosüsteemist, politseiosakonna õiendist väärtegade kohta), kuid kuna tegu on kõige sagedamini esineva praktikaga, siis alljärgnevasse, kõiki ettekande koostamisel kasutatavaid infoallikaid koondavasse võrdluse seda ei lisatud.

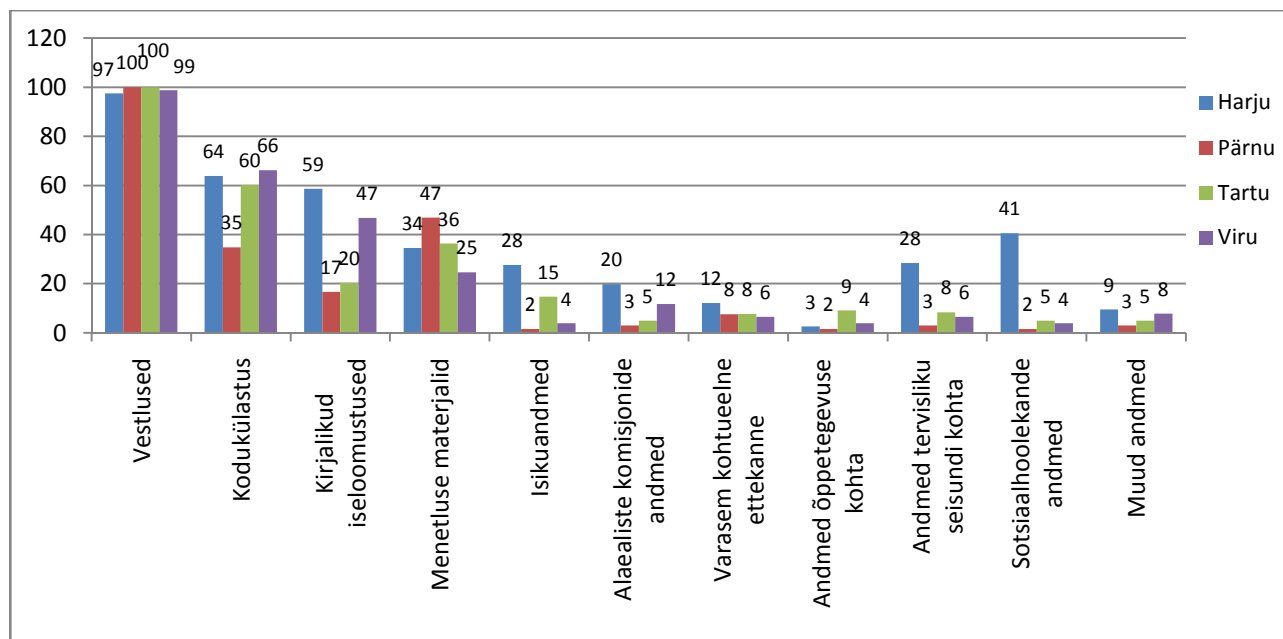
Jooniselt 6 on näha, et kõige levinum viis alaealise kohta taustainfot koguda on vestlus. Peale vestluste kasutati kohtueelse ettekande koostamisel kõige sagedamini kodukülastuste käigus saadud infot. Siinjuures tuleb mainida sisulist erinevust vestluse ja kodukülastuse vahel. Vestlus asjaosalisega toimub reeglina kas kriminaalhooldaja kabinetis või telefoni teel. Kodukülastust infoallikana eristab vestlusest see, et selle käigus hinnatakse eeskätt lapse elutingimusi ja kodust keskkonda. Taustainfot kogusid kriminaalhooldusametnikud sagedamini alaealise kohta kirjutatud iseloomustustest ja kohtuasja menetluse materjalidest. Aastate lõikes tutvuti üha enam kirjalike iseloomustuste ja sotsiaalhoolekande andmetega, samas kui erinevate menetlusmaterjalide läbivaatamine vähenes.



Joonis 6. Kõik infoallikad aastate lõikes, %

Pärnu MK paistab silma sellega, et seal tehti vähem kodukülastusi, kuid kasutati rohkem menetlusmaterjale kui teistes kohtutes (vt joonis 7). Harju MK-s tutvuti tunduvalt rohkem sotsiaalhoolekandest saadud andmetega ja alaealise tervislikku seisundit kirjeldava infoga ning samuti alaealise isikuandmetega ja alaealiste komisjonist saadud informatsiooniga. Märkatavad erinevused ilmnevad kohtute vahel ka kirjalike iseloomustuste osas, mida vaadati tunduvalt rohkem läbi Harju ja Viru MK-s.





Joonis 7. Kõik infoallikad kohtute lõikes, %

Kohtueelne ettekanne annab nii kohtuniku kui prokurööri sõnul põhilise taustinfo alaealisele karistuse määramiseks.

*„Praegu uue menetluse järgi, kui ... on see üldse ainus asi, mis alaealist iseloomustab. Ja kui ei oleks kriminaalhooldaja seda ettekannet, siis ei oleks ju iseloomustavat materjali praktiliselt üldse.” (Int 1, 7:7)*

*„Kohtueelne ettekanne on väga oluline sellepärast, et sellele baseerubki kogu see taustaandmete kogumine ja ka ju see ... ütleme kohtus ka karistusliigi valik, oleneb väga palju sellest ju, millised on need taustaandmed selle alaealise kohta. Sest seal on ju kriminaalmenetluse ... karistuse kohaldamise puhul on väga oluline on just kogu see informatsioon, mis on kohtueelses ettekandes kirjas ju.” (Int 8, 56:56)*

### 1.3. Riskide hindamine ja karistustettepaneku tegemine

Muuhulgas hindavad kriminaalhooldusametnikud oma ettekandes ka olemasolevaid riske alaealise poolt uue kuriteo toimepanemiseks. Kui enamasti olid antud riskid välja toodud eraldi seoses sotsiaalse ja majandusliku olukorra, tervisliku seisundi ja varasema kriminaalse käitumisega, siis mõnel juhul oli võimaliku uue kuriteo sooritamise tõenäosus koondatud lõiku „Uue kuriteo toimepanemise eeldamine”. Enamikel juhtudel oli risk konkreetselt sõnastatud – näiteks madal, kõrge, keskmine – ning sellele järgnes põhjendus. Alati see nii siiski ei olnud, näiteks sotsiaalsest taustast tulenevate riskide puhul oli ühelt poolt kirjeldatud pere suurt kokkukuuluvust ja hoolivust üksteise suhtes, kuid teiselt poolt märgiti isiku kergemat mõjutatavust eakaaslaste poolt, kelle puhul on täheldatud seadusevastast käitumist – siin ei olnud riski ulatust konkreetselt väljendatud.

Samas on riskide hindamine väga individuaalne. Näiteks hindas üks ametnik varasemate õigusrikkumistega seotud riski kõrgeks, kuigi nendeks olid vaid üks alkoholi- ja üks tubakaseaduse rikkumine. Samas teine hindab riski minimaalseks, kuigi varasemate rikkumiste rida on pool lehekülge pikk. Või kui isik ei olnud varem karistatud, siis sõnastati riski kohati madalaks (mis eeldab, et mingi risk siiski on), kohati aga kirjutati, et riski pole.

Intervjuudest ilmnenu üldine suhtumine riskide hindamisse oli pigem negatiivne. Jälgides kohtueelse ettekande etteantud struktuuri, kirjeldab ametnik kõigepealt (jutustavas vormis), milline on noore sotsiaalne, majanduslik ja tervislik taust. Järgmises osas tuleb hinnata riske – kas nad on madalad või kõrged vms. Riskide eraldi väljakirjutamist peeti võõraks ja mõttetuks tegevuseks, kuna põhiline analüüs alaealise tausta kohta on ettekandes esitatud ning kohtunik või prokurör tugineb eeskätt analüüsile, mitte aga formaalsetele järeldustele riskihinnangutena.

*„Nad on trafaretsed ma ütlesin, jah. Ministeeriumis oli mingi inimene vist ... kunagi pakuti kohtutele välja, et kas teil on aega ja räägitakse, kuidas riskihindamine on. Kas seal on koostöö psühholoogidega, sotsioloogidega ... mis seal tehtud on. Aga nad on üsna ... ka ilma selle hinnanguta ma võin öelda, et kui kodust järeelvalvet pole olnud ... paljud lapsed, kus emal on terviseiga probleeme, keegi teine pole seal osa võtnud. Koolis on juba kuendas klassis mahajäämus, siis on selge, hulkumine on risk. Või kui ta tuleb teist korda ja ta on lühiajaliselt saanud tingimisi. Mõjutusvahendid kolmas kord. Ma võin samamoodi üldse mingit paberit lugemata ... samamoodi öelda, et jah, järeelvalvetus, selline käitumisstiil, mis tal on kujunenud. Vastutustunde puudumine.” (Int 1, 23:23)*

Prokuröride ja kriminaalhoolduse spetsialistide suhtumises riskihindamisse ei ilmnenu märgatavaid erinevusi. Arutledes riskianalüüsi üle kohtueelse ettekande ettevalmistamise kontekstist lähtuvalt, mindi sujuvalt üle riskianalüüsile, mida teostatakse regulaarselt kriminaalhoolduse käigu hindamiseks. Sellest võib järeldada, et riske hinnatakse nii kriminaalhoolduse käigus kui ka kohtueelses ettekandes samade põhimõtete järgi. Ka noortevangla sotsiaalosalakonna juhataja juhtis tähelepanu asjaolule, et puudub riskianalüüsi juhend, mis võimaldaks arvestamist alaealise omapäraga. Olemas on juhend, mida kasutatakse täiskasvanute puhul ning seda püütakse rakendada ka alaealiste puhul.

*„Alaealiste riskihindamine peaks toimuma teistel alustel. Praegu vanglates kasutusel olevas versioonis on arvestatud täiskasvanud kinnipeetava arengut, mõttemaailma ja sotsiaalseid oskusi. On olemas justiitsministri välja antud määrus "Kinnipeetava tingimisi enne tähtaega vabastamise materjalide ettevalmistamise kord", vastu võetud 17.01.2007 määrusega nr 4. Muudetud määrusega 14.02.2007 nr 12. Määruses ei ole välja toodud eraldi nõudeid alaealistele. Järelikult on nad hinnangu andmisel kriminogeensetele riskidele võrdsustatud täiskasvanutega. Arengupsühholoogiast lähtuvalt ei ole see õige. Seepärast proovisime leida teist lahendust. Variandi kasutada vanu õiendeid mõtlesime välja ise. Konsulteerisime ka ministeeriumiga, kes andis suusõnalise nõusoleku. Muud alust hinnangu andmisel alaealise vabanemisele ei osanud me leida. Alaealised on ainult Viljandi Vanglas. Nad unustatakse määrustes ja ümberkorraldustes tihti ära. Võib-olla oleks me pidanud ennast ise rohkem reklaamima.” (Int 3, 19:19)*

Kohtueelse ettekande kokkuvõttes hindab kriminaalhooldaja alaealisele kriminaalhoolduse kohaldamise sobivust ning teeb ettepaneku alaealisele määratava karistuse osas. Kriminaalhooldajad tunnevad karistusettepanekut tehes endal suurt vastutust. Intervjuude käigus selgus, et kriminaalhooldajad käivad sageli prokuratuuris alaealise kohtutoimikuga tutvumas. Toimikuga tutvumine prokuratuuris ongi tingitud vajadusest teha karistusettepanek. Juhtudel, kus prokuröri ja kriminaalhooldaja vahel oli tunda head koostöötaaset, kus mõlemad pooled mainisid omavahelist tihedat suhtlemist kas isiklikult või telefoni teel, nägi prokurör ettepanekutes kriminaalhooldajale antud head võimalust väljendada taustinfo kogumise käigus tekkinud muljeid. Samas siis, kui vestlustest oli tunda, et taoline koostöö puudub, oli prokuröri arvamus kriminaalhooldaja ettepaneku suhtes pigem skeptiline.

*“[M]eilt tahetaksegi liiga konkreetset ettepanekut. Me üldse ei teeks nii konkreetset ettepanekut, vaid jätaks selle prokuröri otsustada. Meile on usaldatud väga kõrge otsus, sellepärast, et ega meie ju ... mõnedega siin agaramad tüdrukud käivad seal prokuratuuris ja tutvuvad nende politsei ja nende materjalide toimikutega ka, aga seda ei pea ju tegema. Sest meie peaksime ikka uurima seda sotsiaalset tausta, olenemata sellest, mis ta sooritas. Aga praegu on küllaltki sisukad ettekanded ja lõpuks seda arvestataksegi ja ... (Int 4, 80:80)*

*„Tahan ikka kindlasti, et mulle see tehakse. Mina ütlen, et see on kasulik.” (Int 5, 59:59)*

*„Loomulikult [arvestan ettepanekuga], sest see [kohtueelne ettekanne] on põhjalik. Ta on nii põhjalik, ta on nii mitmest allikast tehtud. Ja tegelikult, ma päris ausalt ütlen, veel enne, kui nad oma lõpliku arvamuse panevad kirja. Helistavad veel, küsivad, et mis sa arvad, kui ma teen selle ettepaneku ja nad arutavad veel minuga enne ka läbi. Seal on ju minu enda mõte ka sees juba. Kui ma ütlen, et tead, et kas sa tahaks teda veel hooldada? No ma prooviks veel. No ma ütlen, väga tubli. Ikka on oluline see.” (Int 5, 51:51)*

Kriminaalhooldajad tunnevad sageli huvi, kuid võrd nende ettepanekutega karistuse osas arvestatakse. Selleks võetakse ühendust prokuröri ja loetakse kohtuistungis protokolle. Kriminaalhooldajatele on väga oluline teada, et nende tööga arvestatakse. Kui kohtueelne ettekanne tellitakse üksnes formaalselt ning prokurör on sisuliselt oma otsuse juba langetanud, muudab see kriminaalhooldaja suhtumist enda töösse. Sealjuures tuleb arvestada, et kohtueelse ettekande koostamine on kriminaalhooldaja mahukaim ülesanne.

## 2. Alaealistele määratud karistused

- Eelnevalt kriminaalkorras karistatud alaealisi oli valimis 29%; nendest 69% oli varem karistatud 1 korral, 22% 2 korral ning 9% 3 ja enamal korral.
- Vaadeldud 629 alaealisest oli 57% saanud vähemalt 1 korral karistada väärteokorras; kõige sagedamini alkoholi- ja tubakaseaduse rikkumise eest – vastavalt 61% ja 36%.
- Kõige enam (58%) pandi toime varavastaseid kuritegusid, millele järgnesid 44%-ga avaliku korra vastased kuriteod.
- Reaalset vanglakaristust määrati kõige enam eluvastase kuriteo eest; ülejäänud kuriteoliikide puhul kohaldati kõige sagedamini karistusest tingimisi vabastamist allutamise ja käitumiskontrollile.
- 55%-l juhtudest vabastati alaealine tingimisi karistusest ja allutati käitumiskontrollile.
- Käitumiskontrolli kui mõjutusvahendit kasutati 19%-l juhtudest.
- Vangistust määrati keskmiselt 1142 päeva ehk 3 aastat.
- Tingimisi vabastamisel ja käitumiskontrollile allutamisel mõisteti 11%-l juhtumitest alaealisele šokivangistust keskmiselt 227 päeva ehk 8 kuud.
- 64% määratud šokivangistustest olid pikemad kui 3 kuud.
- Üldkasulikku tööd määrati keskmiselt 178 tundi.
- Rahaline karistuse suurus oli keskmiselt 5438 krooni.

### 2.1. Eelnev karistus

Alaealise eelneva karistuse kindlaks määramisel on tuginetud karistusregistrile ja väärtegude õiendile ning sageli ka kohtuotsusele. Selline toimikutest info välja noppimine sisaldas endas aga palju ebatäpsusi. Näiteks kui puudus karistusregistri või väärtegude väljavõte, tuli see info leida kohtuotsusest, kus aga võis üksnes olla mainitud, et alaealine on eelnevalt kohtulikult karistamata, kuid väärtegude kohta ei olnud sealjuures midagi märgitud.

Eelnevalt kriminaalkorras karistatud alaealisi oli valimis 29% (vt tabel 3). Nendest suurem osa ehk 69% oli varem karistatud 1 korral ja 22% 2 korral. Ülejäänud 9% oli karistatud 3 ja enamal korral.

Tabel 3. Mitmel korral on alaealist varem kriminaalkorras karistatud?<sup>13</sup>

	Arv	%
Varem karistamata	431	69
Karistatud	181	29
1 kord	124	69
2 korda	40	22
3 korda	10	6
4 ja enam korda	7	4
Pole teada	17	3
Kokku	629	100

<sup>13</sup> Andmed saadi kohtuotsusest.

Vaadeldud 629 alaealisest enam kui pooled ehk 57% (361 alaealist) olid vähemalt 1 korral saanud karistada väärtekorras. Kõige sagedamini oli saadud karistada alkoholi- ja tubakaseaduse rikkumise eest – vastavalt 61% ja 36% alaealistest (vt tabel 4).<sup>14</sup>

Tabel 4. Väärtekorras karistus

	Arv	%
Alkoholiseadus	221	61
Tubakaseadus	128	36
Liiklusseadus	99	27
Varavastane	98	27
Avaliku korra vastane	86	24
NPAS <sup>15</sup>	36	10
Liikluskindlustuse seadus	36	10
Kokku	361	100

Alljärgnev tabel 5 annab ülevaate varasematest kuritegudest. Kõige sagedamini olid alaealised sooritanud varavastaseid kuritegusid, millele sageduselt järgnesid avaliku korra vastased süüteod. Mainitud kuritegude sooritamise eest määrati kõige enam tingimisi vabadusekaotust, mis oli ühtlasi ka kõige enam kohaldatav karistuse tüüp. Reaalset vabadusekaotust määrati sageduselt teisena.

Tabel 5. Eelnev kriminaalkorras karistus süütegude lõikes<sup>16</sup>

Karistus	Varasemad süüteod (a)						Kokku	
	eluvastane	tervisevastane	varavastane	avaliku korra vastane	liiklussüütegu	muu süütegu		
käitumiskontroll	Arv	1	14	7	1		20	
	%	20	10	21	17			
reaalne vabadusekaotus	Arv		40	10		1	44	
	%		28	30		11		
tingimisi vabadusekaotus	Arv	1	4	113	23	5	6	131
	%	100	80	78	70	83	67	
teatud õiguste äravõtmine	Arv		2		2		3	
	%		1		33			
rahaline karistus	Arv	1	7	2		1	8	
	%	20	5	6		11		
arest	Arv		3	1		1	3	
	%		2	3		11		

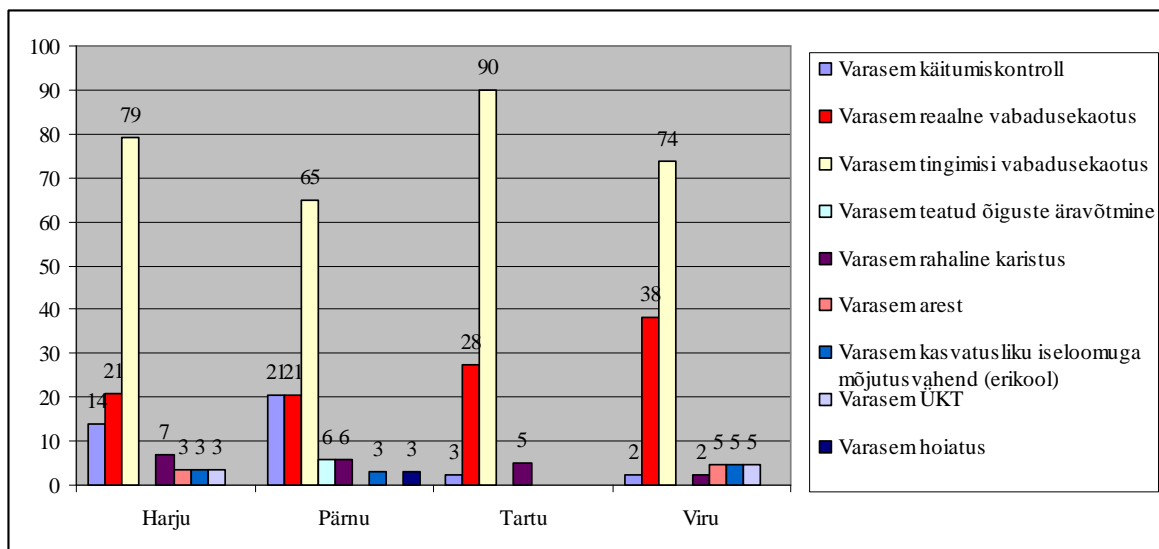
<sup>14</sup> Siinkohal tuleb märkida, et sageli oli toimikutes info väärtekorras karistatuse kohta puudulik, kuna kõigis toimikutes ei olnud karistusregistri väljavõtet, väärtegade õiendit, kohtueelset ettekannet vms dokumenti, kust väärtegade kohta tavaliselt teavet saab. Enamikel juhtudel puudus sellekohane info ka kohtuotsustes, milles üldjuhul piirduti eelneva kriminaalkorras karistuse äratoomisega. Seega võis ülejäänud 268 alaealise hulgas olla nii neid, kes polnud kordagi ühtegi väärtegu sooritanud, kui ka neid, kes olid, kuid mille kohta meil andmed puudusid.

<sup>15</sup> Narkootiliste ja psühhotroopsete ainete ja nende lähteainete seadus

<sup>16</sup> Üks isik võis olla varem süüdi mõistetud korduvalt ja mitme eri liiki kuriteo sooritamises. Näide: isik oli varem karistatud 3 korral. Esimesel korral määrati talle käitumiskontroll § 263 alusel, teisel korral tingimisi §199 alusel ja kolmandal korral sai ta tingimisi liitkaristuse § 424 ja 215 alusel. Siit tulenevalt on isik varem sooritanud 4 erinevat liiki kuritegu 3 erineval korral, mille eest kohaldati talle käitumiskontroll ja tingimisi karistus. Andmed saadi karistusregistri väljavõttest.

erikooli suunamine	Arv	4	1	5
	%	38	3	
ÜKT	Arv	3	1	1
	%	2	3	11
hoiatus	Arv	1		1
	%	1		
Kokku		1	5	145
			33	6
			9	174

Kuna võrreldes varavastaste õigusrikkumistega oli ülejäänud liiki eelnevate süütegude sagedus tunduvalt madalam, et võimaldada regionaalset võrdlust, on kohtute lõikes järgnevalt ära toodud üksnes varem varavastaste süütegude eest saadud karistuste jaotus. Joonisel 8 on näha, et reaalselt vabadusekaotust oli varavastase kuriteo eest Tartu ja Viru MK-s kohaldatud sagedamini kui Harju ja Pärnu MK-s, kus samas oli alaealisele palju enam määratud käitumiskontrolli.



Joonis 8. Varasema varavastase süüteo eest määratud karistused kohtute lõikes, %

## 2.2. Alaealistele määratud põhi- ja alternatiivkaristused

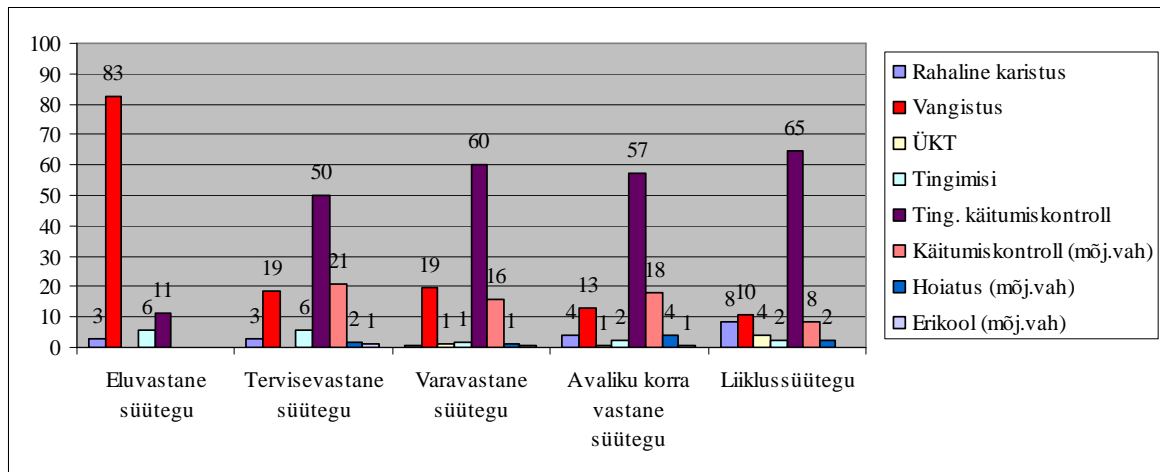
Kõige enam (58%) pandi toime varavastaseid kuritegusid, millele järgnesid 44%-ga avaliku korra vastased kuriteod (vt tabel 6).

Tabel 6. Alaealiste poolt toimepandud süüteod liigiti<sup>17</sup>

	Arv	%
Varavastane	358	58
Avaliku korra vastane	271	44
Tervisevastane	102	16
Liiklussüütegu	48	8
Muu süütegu	40	6
Eluvastane	37	6

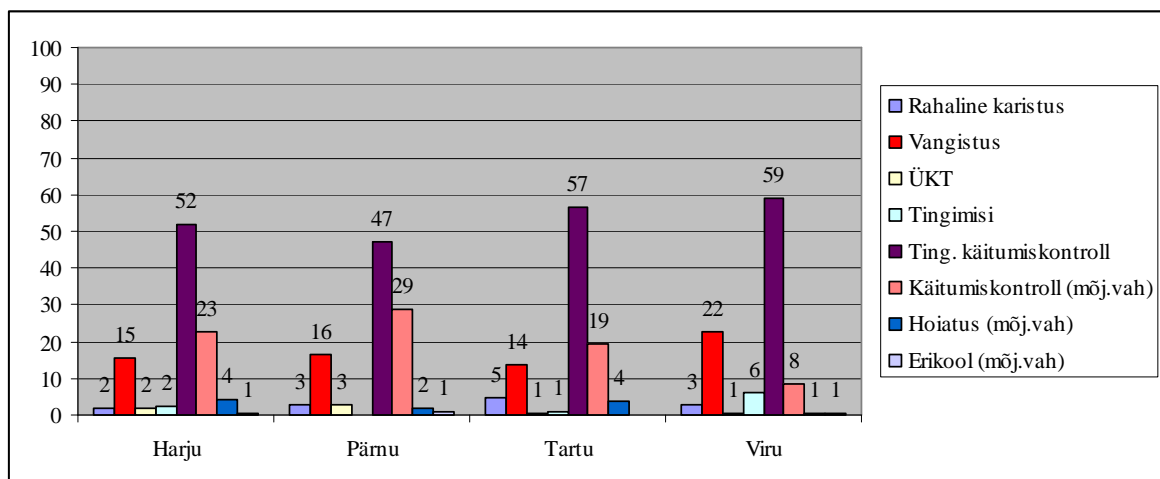
Reaalset vanglakaristust määrati kõige enam eluvastase süüteo toimepanemise eest. Ülejäänud kuriteoliikide puhul kohaldati kõige sagedamini karistusest tingimisi vabastamist ja allutamist käitumiskontrollile (vt joonis 9).

<sup>17</sup> Üks isik võis olla süüdi mõistetud mitme eri liiki kuriteo sooritamise eest.



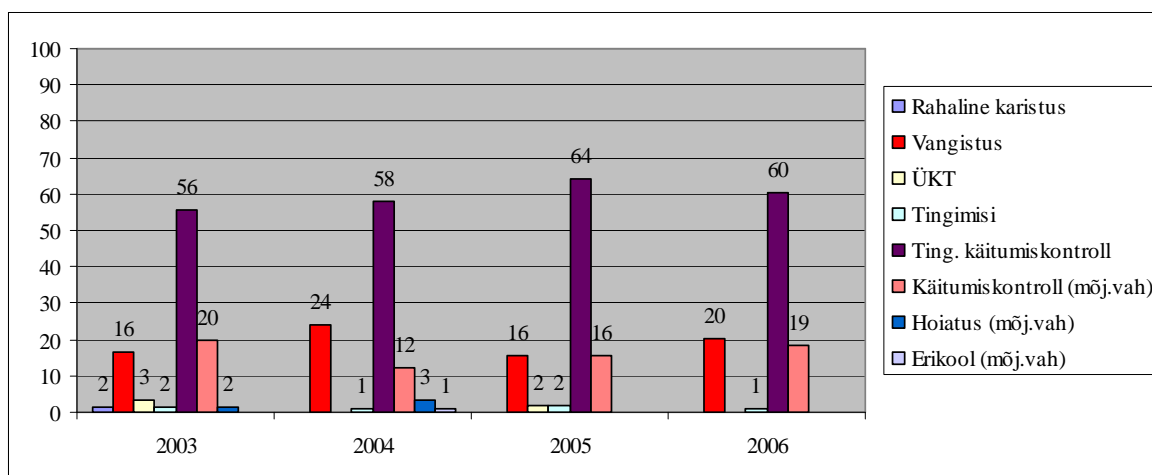
Joonis 9. Alaealistele kohaldatud põhi- ja alternatiivkaristused süütegude lõikes, %

Enam kui pooltel juhtudel (55%) vabastati alaealine tingimisi karistusest ja allutati käitumiskontrollile. Käitumiskontrolli kui mõjutusvahendit kasutati 19% juhtumitest. Kohtute lõikes paistis Viru MK silma sellega, et tingimisi vabastamise ja käitumiskontrollile allutamise järel rakendati seal alaealise suhtes ülejäänud kohtutega võrreldes kõige enam reaalselt vanglakaristust ja samas kõige vähem käitumiskontrolli kui mõjutusvahendit (vt joonis 10 ja lisa 5).



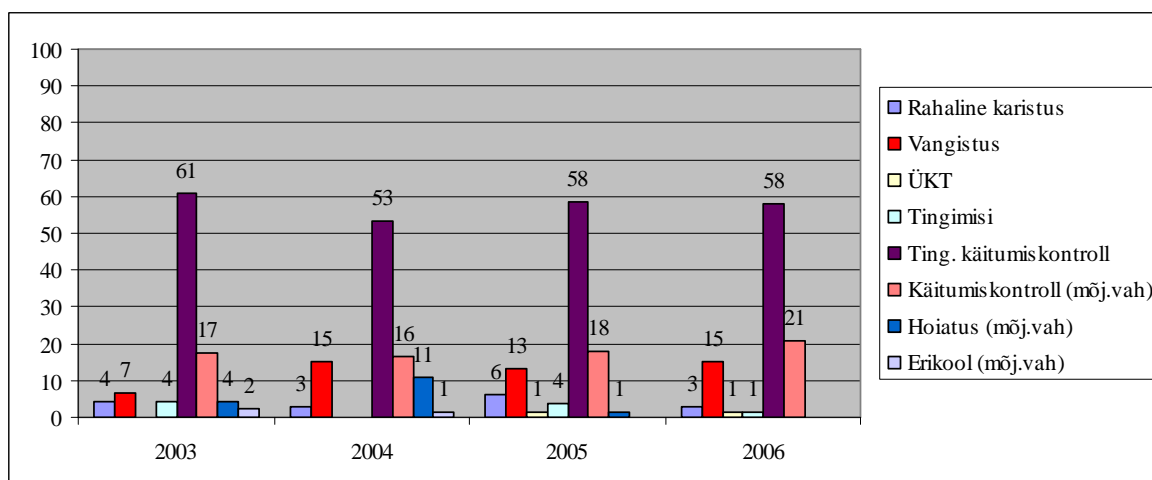
Joonis 10. Alaealistele kohaldatud põhi- ja alternatiivkaristused kohtute lõikes, %

Kuna kõige enam sooritasid alaealised vara- või avaliku korra vastase kuriteo, siis järgnevalt võetakse vaatluse alla nende osas määratud karistused. Varavastaste süütegude puhul on reaalse vanglakaristuse määr aastate lõikes püsinud vahemikus 16–24%, olles kõrgeim 2004. aastal (vt joonis 11). Suhteliselt harva määrati varavastaste kuritegude puhul tingimisi vanglakaristust (kuni 2%). Kõige sagedamini esines vanglakaristusest tingimisi vabastamist allutamiseiga käitumiskontrollile. Kasvutrendi näitas ka käitumiskontrolli kui mõjutusvahendi kasutamine. Määratud karistuste struktuur on üldiselt aastate lõikes väga sarnane.



Joonis 11. Varavastaste süütegude eest määratud karistused aastate lõikes, %

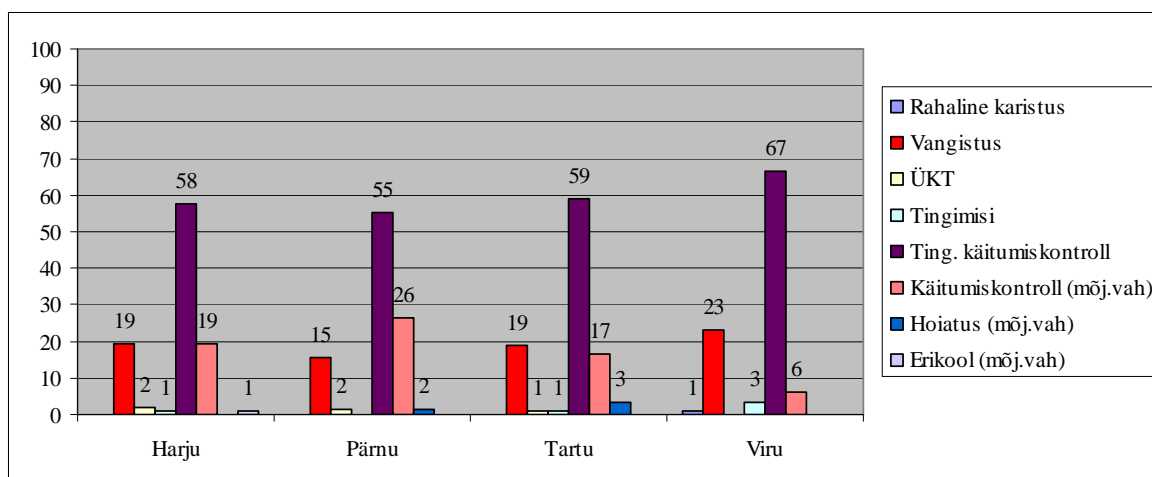
Ka avaliku korra vastaste kuritegude eest mõistetud karistuste struktuuride tendentsid on sarnased. Jooniselt 12 on näha, et karistuste struktuur on aastate lõikes olnud enam-vähem muutumatu. Reaalset vanglakaristust mõisteti kõige sagedamini 2004. ja 2006. aastal. Kõige levinumaks karistuseks oli vanglakaristusest tingimisi vabastamise allutamise käitumiskontrollile, ilma käitumiskontrollita vanglakaristusest tingimisi vabastamist kasutati väga harva. Alates 2004. aastast näitas kasvutendentsi käitumiskontrolli kasutamine mõjutusvahendina.



Joonis 12. Avaliku korra vastaste süütegude eest määratud karistused aastate lõikes, %

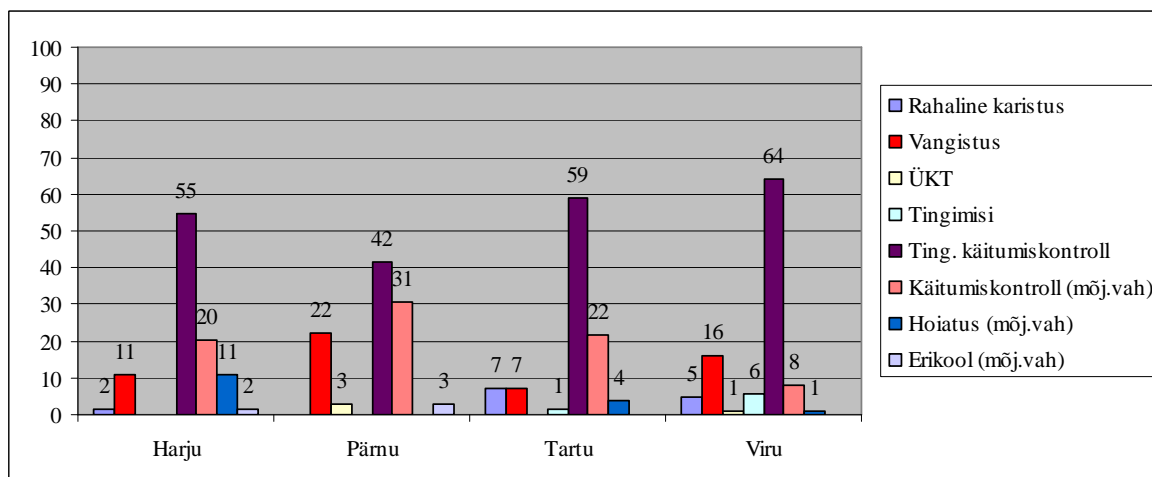
Varavastaste süütegude korral mõisteti kõige sagedamini reaalset vanglakaristust ja vanglakaristusest tingimisi vabastamist allutamise käitumiskontrollile Viru MK-s, kus samas kasutati kõige vähem käitumiskontrolli kui mõjutusvahendit (vt joonis 13). Kõige rohkem kohaldati käitumiskontrolli mõjutusvahendina Pärnu MK-s. Sarnased karistuste struktuurid olid Harju ja Tartu MK-s.





Joonis 13. Varavastaste süütegude eest määratud karistused kohtute lõikes, %

Kõige suurem reaalse vanglakaristuste osakaal avaliku korra vastase süüteo sooritamise eest oli Pärnu MK-s, kus ühtlasi kohaldati kõige sagedamini käitumiskontrolli kui mõjutusvahendit (vt joonis 14).<sup>18</sup>



Joonis 14. Avaliku korra vastaste süütegude eest määratud karistused kohtute lõikes, %

### Karistuste määrad

Vangistust määrati keskmiselt 1142 päeva ehk 3 aastat. Tingimisi vabastamisel ja käitumiskontrollile allutamisel mõisteti 11% juhtumitest alaealisele šokivangistust keskmiselt 227 päeva ehk 8 kuud. 64% määratud šokivangistustest olid pikemad kui 3 kuud. Üldkasulikku tööd määrati keskmiselt 178 tundi. Rahaline karistuse suurus oli keskmiselt 5438 krooni.

Tabelitest 7–8 on näha, et karistuste keskmised määrad erinevad nii kohtute kui süüteoliikide lõikes. Eelkõige hakkavad ühelt poolt silma kõrged šokivangistuse määrad ja teiselt poolt vähesel määral kohaldatavad üldkasulikku töö tunnid. Statistiliselt olulisi erinevusi eri piirkondade kohtute karistuspraktikas siiski ei ilmnenud.

<sup>18</sup> Vaadates kohtusse saadetud avaliku korra vastaste süütegude arvu tervikuna leiame, et Pärnu puhul ei saanud me valimit täis, ehk avaliku korra vastaseid juhtumeid esines seal vähem. Seetõttu võib oletada (jällegi hüpotees), et kohtusse lähevad kõige tõsisemad avaliku korra rikkumised. Kui vastav statistika oleks kättesaadav, oleks võimalik vaadata, kui suure osakaalu moodustavad KrMs § 202-ga lõpetatud alaealiste kohtuasjad.

Tabel 7. Keskmise karistuse määr kohtute lõikes

	Harju	Pärnu	Tartu	Viru
Rahaline karistus (kroon)	6000	8083	5333	2100
N	1	3	9	5
min-max	6000–6000	2500–13000	1500–9000	1500–3000
ulatus	0	10500	7500	1500
Vangistus (päev)	1412	1303	951	1010
N	26	17	25	38
min-max	30–3650	49–3650	30–3650	30–3285
ulatus	3620	3601	3620	3255
Šokivangistus (päev)	268	177	97	348
N	5	9	9	16
min-max	20–635	90–330	30–210	30–1208
ulatus	615	240	180	1178
ÜKT (tund)	257	178	60	60
N	3	3	1	1
min-max	60–592	120–234	60–60	60–60
ulatus	532	114	0	0

Tabel 8. Keskmise karistuse määr süüteoliikide lõikes

	Eluvastane	Tervisevastane	Varavastane	Avaliku korra vastane	Liiklusüütegu	Muu süütegu
Rahaline (kroon)	2500	8000	1500	3400	8917	6500
N	1	3	1	10	3	3
min-max	2500–2500	6000–9000	1500–1500	1500–8000	5000–13000	1500–13000
ulatus	0	3000	0	6500	8000	11500
Vangistus (päev)	2731	685	920	803	953	1208
N	29	19	69	35	5	8
min-max	1095–3650	50–1825	30–3650	30–3010	365–1825	173–3010
ulatus	2555	1775	3620	2980	1460	2837
Šokivangistus (päev)	1009	296	245	159	30	258
N	3	10	31	18	1	7
min-max	730–1208	90–1088	20–1088	30–730	30–30	60–635
ulatus	478	998	1068	700	0	575
ÜKT (tund)			252	90	120	
N			4	2	2	
min-max			60–592	60–120	60–180	
ulatus			532	60	120	

## Käitumiskontrolli lisakohustused

Käitumiskontrolli ajal määratakse alaealisele lisaks kontrollnõuetele ka täiendavad kohustused (KarS § 75 lg 2). Kõige sagedamini pandi alaealistele kohustuseks asuda tööle või jätkata õpinguid ning mitte tarvitada käitumiskontrolli ajal alkoholi või narkootikume (tabel 9). Silma paistab ka see, et näiteks sotsiaalabiprogrammis osalemist ei olnud vaadeldaval perioodil kordagi kasutatud Pärnu ja Tartu maakohtutes. Pärnu kriminaalhooldajatega vesteldes selgus, et tihti pole sealseid noori kuhugi saata. Kuigi Tartus põhjust nii konkreetselt ei väljendatud, võib oletada, et ilmselt on sealgi tegemist samalaadse probleemiga. Üsna vähe määrati kahju heastamist (mis on omane taastava õiguse põhimõtetele, mida käsitletakse antud töö viimases osas).

Tabel 9. Kohustused käitumiskontrolli ajal kohtute lõikes

Kohustused	Harju		Pärnu		Tartu		Viru		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Kahju heastamine	4	6,8	2	6,7			2	7,4	8	5,3
Mitte tarvitada alkoholi ega narkootikume	39	66,1	17	56,7	22	64,7	21	77,8	99	66
Asuda tööle või jätkata õpinguid	43	72,9	23	76,7	23	67,6	9	33,3	98	65,3
Psühhiaatriline nõustamine/ravi	1	1,7	2	6,7			3	11,1	6	4
Mitte viibida kohtu määratud paikades	1	1,7	12	40	11	32,4	3	11,1	27	18
Mitte suhelda kohtu määratud isikutega	5	8,5	3	10	2	5,9			10	6,7
Osaleda sotsiaalabiprogrammis	10	16,9					5	18,5	15	10

Süütegude lõikes jagunesid kohustused ootuspäraselt (tabel 10). Tervise-, vara- ja avaliku korra vastase kuriteo korral keelati käitumiskontrolli ajal esmajärjekorras alkoholi ja narkootikumide tarvitamine ning pandi ühtlasi kohustuseks jätkata õppimist (omandada haridus) või asuda tööle. Sotsiaalabiprogrammis kohustati sagedamini osalema tervisevastase kuriteo sooritanud alaealistel.

Tabel 10. Kohustused käitumiskontrolli ajal süüteo liikide lõikes, %

Kohustused	Arv	Eluvastane	Tervisevastane	Varavastane	Avaliku korra vastane	Liiklussüütegu	Muu süütegu	
		%	%	%	%	%	%	
Kahju heastamine	Arv		1	5	4			
	%		4	5	7			
Mitte tarvitada alkoholi ega narkootikume	Arv	2	20	63	36	10	10	
	%	100	71	65	62	100	91	
Asuda tööle või jätkata õpinguid	Arv		18	64	37	4	7	
	%		64	66	64	40	64	
Psühhiaatriline nõustamine/ravi	Arv		2	3	2		1	
	%		7	3	3		9	
Mitte viibida kohtu määratud paikades	Arv		3	16	7	4	2	
	%		11	17	12	40	18	
Mitte suhelda kohtu määratud isikutega	Arv		1	8	1	1	1	
	%		4	8	2	10	9	
Osaleda sotsiaalabiprogrammis	Arv		6	9	7	1	2	
	%		21	9	12	10	18	
	N		2	28	97	58	10	11

### 3. Karistuste mõjus

- Varem kriminaalkorras karistamata alaealistest määrati 5%-le reaalse vanglakaristus; samas kasvas 1 korral karistatud alaealiste puhul vangistuse mõistmise määr 35%-ni, 2 korral karistatute puhul 60%-ni ning 3 ja enamal korral karistatute puhul 70%-ni.
- Käitumiskontrolli kui mõjutusvahendit rakendati enamasti varem karistamata alaealiste puhul.
- Tartu Vanglas puuduvad ajutise olukorraga seoses lastepsühholoogid või sotsiaaltöötajad.
- Vahi all viibimise kriitiliseks perioodiks nimetasid vangla spetsialistid 3 kuud.
- Vahi alla võtmist õigustatakse eriti grupis toimepandud kuritegude puhul, sest nii on lihtsam kõik süüdistatavad kohtuistungile toimetada, mistõttu saab see ikkagi toimuda määratud ajal.
- Vahi all hoidmine on võrreldes reaalse vanglakaristuse kandmisega rangem karistus, mõjutades märkimisväärselt alaealiste psüühikat, sotsiaalset võimekust ja isegi toimetuleku oskusi.
- Sotsiaalprogrammide kättesaadavus on väike ja sõltub regioonist.
- Üldkasulikku tööd peetakse heaks võimaluseks heastada oma teoga tekitatud kahju.

#### 3.1. Varasema karistuse mõju alaealisele karistuse määramisel

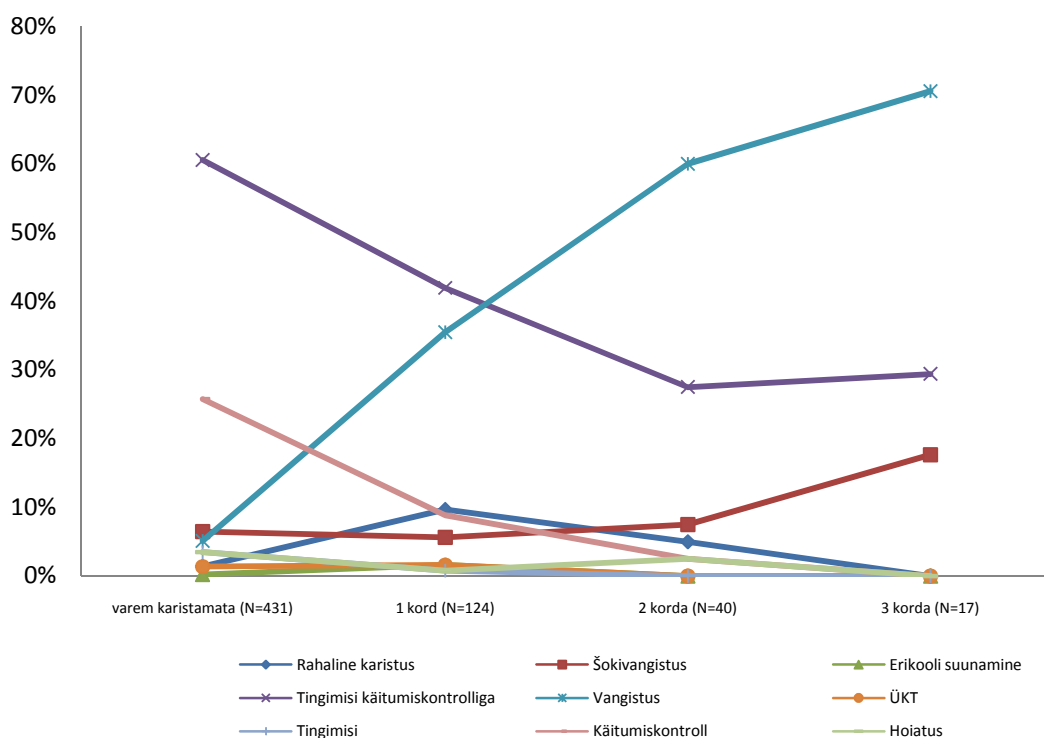
Uuringu käigus kogutud andmed lubavad hinnata, kuivõrd varasem kriminaalkorras karistus mõjutab alaealisele karistuse mõistmist toimepandud kuriteo eest. Iga karistusliigi kohta kontrolliti hüpoteesi: varem kriminaalkorras karistamata alaealiste karistuste määr erineb oluliselt varem kriminaalkorras karistatud alaealiste karistuste määrast. Antud hüpotees leidis kinnitust järgnevate karistuste rakendamise puhul: rahaline karistus, reaalse vangistus, tingimisi vanglakaristusest vabastamine, vanglakaristusest tingimisi vabastamine allutamiseega käitumiskontrollile ja käitumiskontroll mõjutusvahendina. Hüpotees ei leidnud kinnitust üldkasuliku töö, hoiatuse ja erikooli suunamise puhul. Ehkki šokivangistus ei ole omaette karistusliik, vaid võib kaasneda vanglakaristusest tingimisi vabastamisega, kontrolliti hüpoteesi selle rakendamise kohta varem kriminaalkorras karistatud ja karistamata alaealiste puhul ning jõuti järeldusele, et šokivangistuse rakendamise määr erineb sõltuvalt varasemast karistatavusest.

Ka kokkuleppemenetluse rakendamise määr oli varem karistatud ning varem karistamata alaealiste puhul statistiliselt oluliselt erinev. Varem karistamata alaealiste puhul oli 50%-l juhtumitest kasutatud kokkuleppemenetlust, varem karistatud alaealiste puhul oli see määr oluliselt madalam – 39%. Sealjuures tuli välja, et mida rohkem kordi oli alaealist kriminaalkorras karistatud, seda vähem oli kokkulepet rakendatud. Ühel korral karistatud alaealiste puhul oli kokkuleppemenetluse määr 47%, kahel korral karistatute puhul 28% ning kolmel ja enamal korral karistatute puhul 24%. Vaadates erinevusi kokkuleppemenetluse rakendamise määras võib märkida, et kriitiliseks on siinjuures karistus kaks ja rohkem korda. Kui varem karistamata või ühel korral karistatud alaealiste puhul kasutatakse kokkuleppemenetlust pooltel juhtumitel, siis kaks ja rohkem korda karistatud alaealiste puhul langeb kokkuleppemenetluse kasutamise määr ligi veerandini juhtumitest.

Joonisel 15 on esitatud karistuste kohaldamise määr karistusliigiti, sõltuvalt varasemast karistusest. Jooniselt on näha, et rahalise karistuse mõistmise määr (ehk kui suur osa vastava

kategooria alaealistest on rahalist karistust saanud) oli kõrgeim varem 1 korral karistatud alaealiste puhul. Seda rakendati väga vähesel määral varem karistamata alaealistele ning üldse ei rakendatud 3 ja enamal korral karistatute puhul. Teistest erineb oluliselt reaalse vangistuse mõistmise määr. Varem kriminaalkorras karistamata alaealistest oli 5%-le mõistetud vangistus. Samas kasvas ühel korral karistatud alaealiste puhul vangistuse mõistmise määr 35%-ni, kahel korral karistatute puhul 60%-ni ning varem 3 ja enamal korral karistatud alaealistele oli reaalset vanglakaristust mõistetud 70%-l juhtumitest.

Erinevused ilmsesid ka karistuse pikkuse osas. Keskmine vangistuse pikkus varem karistamata alaealiste puhul oli 1702 päeva (n = 22), 1 korral karistatute puhul oli see 781 päeva (n = 44), 2 korral karistatutel 925 päeva (n = 24) ning 3 ja enamal korral karistatud alaealistel 1188 päeva (n = 12). Varem karistamata alaealiste puhul kohaldatakse vanglakaristust eeskätt eriti raskete kuritegude puhul. Kõigist varem karistamata alaealistele määratud reaalse vangistuste juhtumitest moodustavad eluvastase süüteo eest karistused 69%.



Joonis 15. Karistuste kohaldamise määr karistusliigiti sõltuvalt varasemast karistusest, %

Tingimisi vanglakaristusest vabastamise ja käitumiskontrollile allutamise määr väheneb koos varasemate karistuste kasvuga. Varem karistamata alaealiste puhul vabastatakse karistusest tingimisi ja allutatakse käitumiskontrollile 61% alaealistest õigusrikkujatest, 1 korral karistatute puhul 42%, 2 korral karistatute puhul 28% ning 3 ja enamal korral karistatute puhul 29% alaealistest. Nagu ülal mainitud, on karistusest tingimisi vabastades võimalik rakendada nn šokivangistust, mille korral kannab alaealine osa karistusest ära realselt vanglas. Mida rohkem kordi on alaealist varem karistatud, seda kõrgem on šokivangistuse rakendamise määr.

Selget tendentsi šokivangistuse pikkuse puhul ei ilmnenu. Keskmine šokivangistuse pikkus varem karistamata indiviidide puhul oli 251 päeva (n = 26), 1 korral karistatutel 499 päeva (n = 7), 2 korral karistatutel 180 päeva (n = 3) ning 3 ja enamal korral karistatud alaealistel

382 päeva (n = 3). Väga väike isikute arv igas kategoorias ei võimalda siiski välja selgitada üldiseid seaduspärasusi.

Käitumiskontrolli kui mõjutusvahendit rakendati enamasti varem karistamata alaealiste puhul. Neile mõisteti käitumiskontrolli mõjutusvahendina 26%-l juhtumitest. Varem 1 korral karistatud alaealiste puhul oli antud näitaja 9% ning 2 korral karistatud puhul 3%. 3 ja enamal korral karistatud alaealistele käitumiskontrolli mõjutusvahendina ei mõistatud.

### 3.2. Vanglakaristuse (sh šokivangistuse) mõjus

Riigi peaprokuröri 29.06.2007. a juhises p 20 rõhutatakse, et alaealisele on vangistuse kohaldamine erand ning selle taotlemine peab olema prokuröri poolt kaalutud ja kohaldatav siis, kui alternatiivse karistusliigi valik ei ole põhjendatud. Riigikohtu kriminaalkolleegium otsuses 3-1-1-14-06 leiab, et „eriti tähelepanelikult tuleb suhtuda karistuse mõistmisse alaealistele. Alaealiste puhul tuleb muuhulgas meeles pidada, et nad ei ole isiksusena reeglina veel väljakujunenud ning alaealiste kuritegevuse põhjused ja sellest tulenevalt nende meelestatus õiguskorra suhtes on teistsugune kui täiskasvanud isikul. Tihti peale on alaealiste kuritegeliku käitumise ajenditeks grupis enesekehtestamise soov, julguseproov, tähelepanuvajadus jms. Alaealised on oluliselt kergemini mõjutatavad, mistõttu ühelt poolt pole vangistus nende õiguskäitumisele suunamisel sageli vajalik ja karistuse eesmärgid saab realiseerida kergemaliigilise karistusega. Teisalt tähendab alaealise kerge mõjutatavus aga sedagi, et vangistus võib katkestada süüditunnistatud alaealise sidemed normaalse eluga, tekitada läbikukkumise tunde ning frustratsioonimeeleolu, mille tõttu alaealine kaotab üldise huvi ja motivatsiooni endas õiguskäitumise sättemuse kujundamiseks.”<sup>19</sup>

Antud uuringu käigus jagasid intervjueritud eksperdid arvamust, et vanglakaristus on alaealiste puhul erandiks ning selle kohaldamist tuleb võimaluse korral vältida. Rõhutati, et alaealise õigusvastase käitumise põhjusi võib eeskätt leida perekonnast ning alaealisele vanglakaristuse määramine tähendaks esmajoones tema karistamist selle eest, millises keskkonnas ta on üles kasvanud.

*„Mina ütlen, et alaealise puhul väga äärmuslik on vangistus. Pea üldsegi ei tohiks seda mõista. Mina ütlen, et tema isiksus ei ole niimoodi välja kujunenud, et ta oleks üldse 100% üksi oma kuriteos süüdi. Teda on siis järelikult valesti kasvatatud. Me siis vanemate patud nuhtleme laste kätte, kui me karistame vangistusega lapsi.” (Int 5, 75:75)*

ÜRO peaassamblee poolt vastu võetud reeglid kinnipidamisasutustes viibivate alaealiste kaitsmiseks osutavad, et vanglas olevad alaealised peavad olema täiskasvanutest eraldatud. Ainult juhul, kui tegemist on osaga spetsiaalsest ja põhjaliku kontrolli all läbiviidavast programmist, võivad alaealised olla koos hoolikalt valitud täiskasvanutega. Sellisel juhul on oluline, et antud programm avaldab alaealistele positiivset mõju.<sup>20</sup>

Täiskasvanutega koos vanglas viibimise mõju alaealistele on uurinud nt Richard Edding, kes leidis, et ehkki tingimused ja rehabilitatsiooniprogrammid on ebaadekvaatsed nii alaealiste kui ka täiskasvanute kinnipidamisasutustes, on pilt eriti masendav just nende alaealiste puhul, kes kannavad karistust koos täiskasvanutega. Täiskasvanute kinnipidamiskohtades esineb

<sup>19</sup> RKKKo 3-1-1-14-06 - RT III 2006, 17, 157.

<sup>20</sup> United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty adopted by General Assembly resolution 45/113 of 14 December 1990.

[http://www2.ohchr.org/english/law/res45\\_113.htm#wp1018902](http://www2.ohchr.org/english/law/res45_113.htm#wp1018902)

sageli alaealiste vastu suunatud füüsilist ja seksuaalvägivalda nii vangide kui ka valvurite poolt. Probleemiks on samuti asjaolu, et täiskasvanutele mõeldud vanglates ei oma personal professionaalset ettevalmistust, mis on vajalik alaealistega töötades.<sup>21</sup>

Riigikohtu kriminaalkollegium on otsuses 3-1-1-43-06 seisukohal, et “alaealise puhul on karistuse eesmärgiks just uue kuriteo toimepanemise ärahoidmine, tema sotsiaalne järeleaitamine ning integratsioon; karistusõiguse vahendusel toimub nn pedagoogilise defitsiidi tasakaalustamine. Alaealise mõjutamise eesmärgiks on esmajoones seega kasvatamine, aga mitte karistamine. Karistuse mõistmisel tuleb seetõttu tähele panna, et see kujundaks alaealises arusaama ühiskondlike normide sidususest ka tema suhtes ning ei muutuks takistuseks tema ühiskondlikul integreerumisel”.<sup>22</sup> Käesoleva uuringu käigus selgus, et vahi all viibimise pikkus mängib alaealise psüühika osas olulist rolli. Kriitiliseks perioodiks nimetasid vanglas töötavad spetsialistid 3 kuud. See on periood, mil alaealine tunneb end vanglas veel võõrana, on šokis ning veel ei toimu nn vangistamise (*prisonisation*) protsessi, mille jooksul kinnipeetav harjub vangla eluga, selle reeglitega ning võtab omaks subkultuuri. Vangistuse mõju alaealisele ning kohanemist vangla subkultuuriga illustreerib vangla psühholoogi arvamus:

*„Aga jah, see väga suur eraldatus eeluurimise ajal, ma olen mõelnud nende tõkendite pikkuse peale. Mina ei tea neid ... ma tean, mille eest on tõkend ja ta ise räägib, aga kohati mulle tundub, et tõkendid on liiga pikaks ajaks. Kuidagi saaks neid asju kiiremini menetleda, et tõepoolest ei läheks mööda see kriitiline aeg, kus ta võtabki selle subkultuuri omaks. Ta nagu mingitel põhjustel ... võib-olla ta tahab olla selline kõva mees vanglas. Või sellepärast, et ta kardab ja ta peab, sest tal on hirm ja ta lihtsalt võtab need reeglid omaks.” (Int 11, 17:17)*

*„Mina ise arvan, et kui see noor satub esimest korda siia, siis on väga head materjali temaga töötada, aga mida ma olen näinud, olen näinud seda, et kolm esimest kuud on see materjal väga hea, aga tavaliselt on tõkendi pikkus pool aastat. Ja kuskil peale kolmandat kuud, ma ei saa öelda, et kõik, aga paljud nagu muutuvad. Kui nad alguses on sellised, et kahetsen, tahan muuta seda, seda, seda, et ta on motiveeritud muutusele, siis selle aja jooksul, kui see kolm kuud läbi saab, siis neil on hästi suur hirm, neil on hirm Viljandi Vangla ees. Siis nad kuulevad nende teiste käest, kes on kas Tapa erikoolist, kas Puiatust, kas on juba kinni istunud Viljandis, kuulevad erinevat informatsiooni ja kahtlemata see tekitab väga suure sellise stressi, et kuidas ma seal toime tulen. Selleks, et toime tulla, selleks tuleb sellest rohkem teada saada, aga teatavasti meil ju siiski veel sellest nõukogudeaegsest süsteemist pärineb see venekeelne ponjatija, živu po ponjatijam. Ehk see on nagu vangide oma selline reeglistik või süsteem, mille järgi vanglas elu käib ja seal on see...erinevad hierarhiad, kes kuhu kuulub. Ja alaealistel muidugi need ponjatijad on väga veidrad. Täiskasvanud ka naeravad selle üle, samas on jahmatav, et nad peavad sellest üsna kinni. Et kui täiskasvanute seas me kohtame inimesi, ma küsin, et kuidas Teile tundub subkultuur, kõik need ponjatijad, siis ta ütleb, mind ei huvita, mina elan ise. Alaealised, nad on väga mõjutatavad, selline grupis või kambas.” (Int 11, 9:9)*

Eeluuritavate alaealiste vanglas viibimine võib kesta kuus kuud ning isegi kauem. Vahi alla võtmist õigustatakse eriti grupis toimepandud kuritegude puhul, sest nii on lihtsam kõik süüdistatavad kohtuistungile toimetada, mistõttu saab see ikkagi toimuda määratud ajal. Selliste alaealiste olukord Tartus on hetkel halb, kuna vangla ei ole mõeldud alaealiste vahi all hoidmiseks. Neid hoitakse kahekohalistes kambrites, kus nende suhtlemisring piirdub mitme kuu jooksul ainult kambrikaaslasega. Jalutamiseks antakse vahistatud alaealisele üks tund päevas ja sedagi sama kambrikaaslase seltskonnas. Ainuke võimalus teiste alaealistega suhelda on kool või grupitreeningutest osavõtmine.

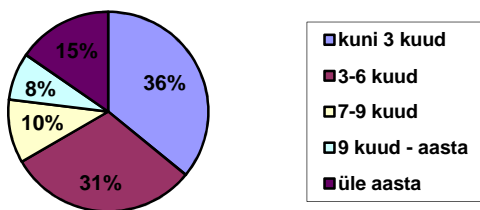
<sup>21</sup> R. Edding. The Effects Of Adjudicating And Sentencing Juveniles As Adults: Research and Policy Implications. *Youth Violence and Juvenile Justice*, Vol. 1, No. 2, 128-155 (2003)

<sup>22</sup> RKKKo 3-1-1-43-06. - RT III 2006, 25, 226.

Vanglatöötajad saavad probleemist aru ning proovivad alaealisi haarata erinevatesse tegevustesse, kuid seda ainult oma võimaluste piires. Tegelikult tuleb välja, et vahi all hoidmine on võrreldes reaalse vanglakaristuse kandmisega rängem karistus. Vahistamine mõjutab märkimisväärselt alaealiste psüühikat, sotsiaalset võimekust ja isegi toimetuleku oskusi.

*[M]õned muutuvad depressiivseks. Nad sulguvad, muutuvad autistlikeks isegi. Väga raske on nende käest midagi kätte saada. See on üks äärmus. Ja teine äärmus on see, et mõned neist muutuvad selliseks nagu agressiivseks. Ka see on pigem selline depressiivsuse ilming, et ta väljendab ennast agressiivselt ja ta on kuri ja vihkab. Ta vihkab iseennast, vihkab valvureid ja mõned istuvad siin püsivalt kartsas. Ja see iseendaga toimetulek selles keskkonnas on mõne jaoks väga traumaatiline kogemus. Ma arvan, et see karistus nii või teisiti on enamus poiste jaoks olnud karm. Ja eriti nendes tingimustes, kus nad praegu siin kahekesi kambris olles, isoleerituna sellest suhtlemiskeskonnast, kus on piirangud väga suured. See mõjub neile rängalt. Seda on näha ka siis, kui nad siia tulevad palli mängima. Sageli on ruumiline tajutaj ja ajaline tajutaj ... et nad tulevad kuskilt mujalt. Et see aeg, mis me neile pakume tegevusteks siin, pallimängimiseks, nad ei oska sellega midagi peale hakata. Seda on niivõrd vähe ühelt poolt, ja teiselt poolt nad ei oska seda kasutada. Seda peab ise nägema ja seda kogema. See karistus on ränk.” (Int 9, 50:50)*

Lähtudes vangistuse negatiivsest mõjust alaealise psüühikale ja võimalusele integreeruda tagasi ühiskonda, tuleb olla väga ettevaatlik ka nn šokivangistuse kohaldamisel. Jooniselt 16 on näha, et 36% kohaldatud šokivangistustest kestis kuni 3 kuud ehk alla perioodi, mis on vanglas töötavate spetsialistide arvates kriitiline ning kutsub esile muutused alaealise psüühikas. 31%-l juhtumitest oli šokivangistuse määraks 3–6 kuud, 10% puhul 7–9 kuud, 8% puhul 9 kuud kuni aasta ning 15% alaealiste puhul ületas šokivangistuse määr ühe aasta.



Joonis 16. Šokivangistuse pikkus, %

Karistusseadustiku kommentaatorite seisukoht on, et „šokivangistus omab suurt preventiivset toimet, mis avaldub selles, et paigutatuna lühiajaliselt kinnipidamisasutusse tajub süüdlane vahetult ise oma õigusvastase käitumise tagajärge, ning võib saadud kogemuse mõjul edaspidi hoiduda uute kuritegude toimepanemist. Mõistetud karistuse ühe osa kohene täitmisele pööramine aitab vältida karistamatuse tunnet, mis süüdlase tingimisi karistusest vabastamisel on kerge tekkima.”<sup>23</sup> Šokivangistuse mõjususe oleneb suurel määral selle pikkusest. Kui karistusseadustiku kommenteeritud väljaande esimeses trükis oli kirjas, et realselt kohe ärakantava vangistuse tähtaeg ei tohi mitte mingil juhul ületada kuut kuud<sup>24</sup>, siis teises trükis

<sup>23</sup> J. Sootak, P. Pikamäe (koost.). Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne, 1. trükk. Tallinn, Juura 2002, lk 194.

<sup>24</sup> Ibid, lk 195



tuuakse šokivangistuse maksimummäärana ära üks kolmandik mõistetud karistuse kogukestusest<sup>25</sup>.

Riigikohtu kriminaalkolleegium rõhutab otsuses 3-1-1-99-06 šokivangistuse lühiajalisust ning leiab, et “KarSi §-dest 73 või 74 esimestest lõigetest lähtuval osalisel karistusest tingimuslikul vabastamisel tuleb kohesele ärakandmisele määratavat karistust käsitada lühiajalise, s.o igal juhul vaid kuudes vältava lühivangistusena (nn šokivangistusena). Sellist lühivangistuse toimet oleks raske loota aga isiku puhul, kes on juba ka eelnevalt kogenud vabaduse võtmisega seonduvat”<sup>26</sup>. Need on üldised seisukohad. Šokivangistuse kohaldamisel alaealisele tuleb arvestada alaealise isiksuse eripäruga ning ei tohiks meie arvates üldjuhul ületada kriitilist perioodi ehk 3 kuud.

### 3.3. Käitumiskontrolli mõjus

Kohus võib alaealise suhtes kohaldada KarSi § 87, mille kohaselt mõistetakse isik süüdi, kuid vabastatakse karistusest ja tema suhtes kohaldatakse järgmiseid mõjutusvahendeid: hoiatus, allutamine käitumiskontrollile vastavalt KarSi §-s 75 sätestatule, noortekodusse paigutamine ja kasvatus eritingimusi vajavate õpilaste kooli paigutamine.

Peamine probleem, mida nimetati KarSi § 87 rakendamisega, on asjaolu, et ehkki sisuliselt vabastatakse alaealine karistusest, läheb see talle kriminaalkorras karistamisena kirja. Kriminaalkorras karistus võib negatiivselt mõjutada alaealise edaspidist seaduskuulekat karjääri, nt ei võeta teda teatud asutustesse tööle. Teine probleem, mis on seotud käitumiskontrolli (KarS § 87 lg 2) kohaldamisega, on selle eripreventiivse toime puudumine spetsialistide arvates. Kolmandaks, antud paragrahvi kohaldamine võib osutuda võimatuks, kui menetluse venitamise tõttu saab alaealine kohtuistungi ajaks 18-aastaseks. Ekspertidele ei olnud selge, mis juhtub sel juhul, kui prokurör teeb kokkulepe kohaselt ettepaneku kohaldada alaealisele käitumiskontrolli (§ 87 lg 2), aga kohtuistungi ajaks saab alaealine täisealiseks. Eriti tõenäoline on selline stsenaarium grupis toimepandud õigusrikkumiste puhul, mille menetlus sageli venib. Selline teadmatus võib muuta prokuröre ettevaatlikuks ning põhjustada seda, et nad ei taotlegi alaealisele käitumiskontrolli kui mõjutusvahendi kohaldamist, kui tegemist on 17-aastase alaealisega.

Positiivseks asjaoluks võrreldes karistusest tingimisi vabastamise ja allutamiseega käitumiskontrollile on see, et väiksema süüteo toimepanemise puhul ei pöörata reaalset vangistust täitmisele.

*„Me ei tea ette, milline karistus kellelegi mõjub. Kahjuks on see nihuke katse-eksituse meetod, millega me neid üldse nagu kompame, aga see 87 ei ole üldse hea asi. See, mis annab võimaluse panna kas käitumiskontrolli või panna sinna ... sellepärast ta jätab ... ütleme, et kui kõik lõpetamise variandid jätavad ta nagu karistusest puhtaks ehk siis tema ankeetandmed ei lähe karistusregistrisse, siis 87 puhul lähevad. Ta on kohtusse läinud, teda on kriminaalkaristusest vabastatud, aga ikkagi läheb sinna kirja, et ta on olnud kohtu all. See on mingi imelik moodustis. Ei ole kõige parem. Kui ta on juba väärinud tingimuslikku karistust, see on samamoodi käitumiskontroll, on ju läbi 74 karistusseadustiku järgi. Ta on seda väärinud, et ma olen andnud ta kohtu alla ja seal on nagu juba karistus ka, mis ripub ta pea kohal kogu aeg. Nagu Te ütlete, et tal peab hirm olema, et kui ta neid ei täida, siis ... on ju? Mina ütlen ka, et see on täiesti mõttetu paragrahv. Ja selle rakendamine ... ma isegi vahepeal mõtlen, et ma ... ta ei ole ikka see, mis vaja oleks alaealisele.” (Int 5, 91:91)*

<sup>25</sup> J. Sootak, P. Pikamäe (koost.). Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne, 2. trükk. Tallinn, Juura 2004, lk 224.

<sup>26</sup> RKKKo 3-1-1-99-06. -RT III 2007, 8, 65.

Käitumiskontrolli negatiivseks küljeks märgiti võimaluse puudumist mõjutada/hirmutada alaealist juhul, kui ta käitumiskontrolli kontrollnõudeid ei täida. Juhul, kui alaealine ei täida talle pandud käitumiskontrolli tingimusi, võib kohus pikendada käitumiskontrolli tähtaega või asendada käitumiskontrolli kasvatus eritingimusi vajavate õpilaste paigutamise erikooli. Käitumiskontrolli ajapikendust ei pidanud spetsialistid piisavalt hirmutavaks, et alaealise suhtumist muuta. Kui alaealine saab täisealiseks, ei ole aga erikooli suunamine võimalik.

Käitumiskontrolli ajal määratakse alaealisele lisaks kontrollnõuetele ka täiendavad kohustused (KarS § 75 lg 2). Üheks selliseks kohustuseks, mis just alaealiste puhul eriti suurt tähtsust omab, on osalemine sotsiaalprogrammides. Spetsialistide üldine suhtumine sotsiaalprogrammidesse on positiivne. Põhimõtteliselt toetatakse ideed suunata alaealist sotsiaalprogrammi ning sellist vajadust rõhutatakse. Samas suhtutakse mitmetesse hetkel kättesaadavatesse sotsiaalprogrammidesse kriitiliselt.

*„Teoreetiliselt on kõik paigas. Aga praktiliselt ma arvan, et see programm on tegelikult see, et ta käib kas kolm-neli korda psühholoogi juures ja heal juhul ka mingi üldarst vaatab ta üle. Ma arvan, et see ei ole üldse programm, neid programme ei ole vaja ma arvan. Minu arusaam sellest on niimoodi, et sõnad on suuremad kui teod. Ja samamoodi ... rehabilitatsiooniteenused. Praktiliselt see on täiesti selline sõnakõlks. Mis asi on rehabilitatsiooniteenus? Ütleme alaealise kurjategija puhul. Et kas selle teenuse kaudu ta rehabiliteeritakse, millel on hoopis mingi muu tähendus? Rehabiliteerima tähendab, et ta nagu ... leitakse, et ta pole milleski süüdi? Ma ütleks tõesti, et need on ainult sõnad. Ma nendesse väga pooldavalt ei suhtu. Ma tean, et on olemas sellised, ma ütlen, et see seikluskasvatus ja niimoodi. Kui seda selle all mõelda, et ta suunatakse ... vot sellest ma saan aru, et võtab üks vanem inimene. Võtab nad pikalt, kõigepealt matkale ja edaspidi veel nad saavad kokku. On üksikuid selliseid temaatilisi sotsiaalprogramme. Ja kindlasti need igasugused narkoennetustöö programmid on ka väga tugevad siin. Aga et siin näiteks...kuigivõrd pikad ei ole need psühholoogi juures käimised ja et kas see üks-kaks korda käimine on programm, on minu jaoks väga küsitav. Ja kas see annab ikka tulemust? Aga seda juba nimetatakse nii, kui ta peab ära käima kõikide arstide juures.” (Int 5, 103:103)*

Sotsiaalprogrammide kättesaadavus on väike ja sõltub samas regioonist: kui Harjumaal on sotsiaalprogramme piisavalt, ei ole Pärnumaal aga noori kuhugi suunata. Kui Virumaal on olemas narkorehabilitatsiooni programmid, siis Läänemaal räägiti selliste programmide vajadusest.

### 3.4. Erikooli mõjus

Erikooli saab alaealist suunata kas kohtuotsusega või läbi alaealiste komisjoni. Juhul kui alaealine paigutatakse kasvatus eritingimusi vajavate õpilaste kooli KarSi § 87 alusel, loetakse teda kriminaalkorras karistatuks. Kui erikooli paigutamise üle otsustab alaealiste komisjon, ei jää isikule kriminaalkorras karistatust. Alaealise ühiskonda integreerimise ning tema edaspidise õiguskuleka karjääri seisukohalt on eelistatud viimane variant.

Erikooli suunamisega seoses jäi mulje, et mõne spetsialisti (kohtunik, kriminaalhoolduse spetsialistid) ettekujutus erikoolist on idealiseeritud. Nad ei ole eriti kursis sellega, mis erikoolides toimub, neil on üksnes üldine ettekujutus sellest, mida erikool mõjutusvahendina üldse tähendab ning milline see peaks olema. Sellest idealiseeritud ettekujutusest lähtudes määratakse erikooli suunamist mõjutusvahendina. Mõned spetsialistid, kes erikooli mõjutusvahendina kohaldavad, pole kunagi üheski Eesti erikoolis käinud. Kontrastiks

õiguskantsleri<sup>27</sup> ja teadlaste kriitilise seisukohaga<sup>28</sup> kujutatakse erikooli kohana, kus on range distsipliin ning lisaks ka võimalused õppimiseks ja lapse mitmekülgseks arenguks.

*„Minu meelest rääkides nende erikoolide ... nad ütlevad, et neil on niipalju võimalusi, neil on kõiksugu asjad. Kui te kardate seda erikooli ... te ei tea ju ... miks te kardate seda? Siin ta võib eriala õppida, muusikatunde, kitarrimängu, mis neil pidi iganes kõik olema.” (Int 1, 27:27)*

*„Ma ei oska öelda, ma ei ole üheski erikoolis käinud, aga ma olen seda varianti, otsust kasutanud. Viimasel ajal koguni kahe kliendi puhul, muidu suhteliselt harva tuleb ... mina üksi seda otsust oma peaga välja ei mõtle. Kui ma kõigi nende psühholoogide, psühhiaatrite, alaealiste komisjoniga olen suhelnud, siis on näha olnud, et kõik võimalused on tema puhul ära juba rakendatud, mitte miski ei ole aidanud, siis tõesti oleme selle otsuse teinud, et erikooli suunata. Seal on muidugi see ka, et enamasti nende juhtumite puhul puudub igasugune pere toetus, sellel lapsel ei ole mingisugust toetatavat võrgustikku. Siis tundub erikool selles mõttes, seal on ka muu kontroll olemas, distsiplineeriva toimega asutus. Ja siis saab ka see koolikohustus täidetud.” (Int 4, 218:218)*

Spetsialistid väljendavad samas ka taunivat suhtumist erikoolide praegusesse olukorda. Põhilise probleemina on välja toodud asjaolu, et erikoolid on muutunud sisuliselt kinnipidamiskohtadeks, kus alaealisi „hoitakse luku taga ja topitakse kartserisse”. Alaealiste vabaduse piiramise probleemile on tähelepanu pööranud ka õiguskantsler, kes kontrollkäiku Puiatu erikooli tehes märkis, et õpilastele on koolis ebaseaduslikult määratud üldkasulikke tööd, kahju hüvitamist ja et koolist omavoliliselt lahkunud ja seejärel tabatud õpilasi ei lasta värskesse õhku ligikaudu kuu aega ning et eraldusruumi kasutamine on vastuolus seadusega.<sup>29</sup>

*„Aga päevast päeva elada ... ma mõtlen, et näiteks kasvõi Puiatus üks ema ütles, et kui lähed ja et nad seal mingeid asju ei kasutaks. Kui pead WC-sse minema ja seal ei ole ust ees ja sa pead oma häda teiste ees tegema, minu meelest see on ju kohutav tegelikult. See on nii inimvääriskust alandav asi tegelikult, et ma ei tea ... sa võid haiguse sealt ju saada. Paljud on mingil ajal, kui see puberteet algab, et oi, ei lähe emaga koos või mis sa tuled tuppa, ma panin riidesse, tüdrukute näol. Ja seal puht võõraste inimeste ees sa ei saa nii intiimset asja ära teha. Ma ei tea, kuidas see psüühiliselt mõjub? Või kas see kooliõpetus annab midagi?” (Int 1, 39:39)*

Olukorrast erikoolides ning nende mõjust alaealise isiksuse, väärtuste ja normide arengule räägib kriminaalse subkultuuri levik. Tartu Vangla töötajate kogemused näitavad, et erikoolist vanglasse sattunud alaealiste käitumine on erinev alaealistest, kellel erikooli taust puudub. Siinkohal juhiksime tähelepanu asjaolule, et hetkel kaasaegseima Tartu Vangla töötajate arvates on subkultuur levinud just alaealiste seas, samas kui täisealiste seas kaotab elu *ponjatijate*<sup>30</sup> järgi oma populaarsust. Tuleb välja, et erikoolid ongi „kuritegevuse ametikoolid”.

*„See erikooli taust on ka, mis ma olen alaealiste puhul tähele pannud, et ilmselt see siis on selle subkultuuriga absoluutselt seotud, et kui vanglas jah, nad oma ponjatijaid taga ajavad, aga siis on ikkagi nende tegevus mingit moodi kontrolli all või piiratud. Nad ei saa vabalt tegutseda. Aga mul on silma jäänud, kes on Puiatus või Tapal käinud, et nende hoiak, nende käitumine juba on teistsugune. Ehk et seal on küll näha, et seal on see subkultuur nüüd taga. Et olla pätt, see ongi mu elustiil. Pigem nad haagivad sealt selle subkultuuri suures osas kaasa. See, mis nad siin teevad, mulle tundub, et see on pigem seotud sellega, et maru igav on, teeks elu põnevaks. Aga jah erikoolidest tulnud alaealised, see on hoopis teistmoodi maailm juba.” (Int 10, 79:79)*

<sup>27</sup> EV õiguskantsleri kontrollkäik Puiatu erikooli 22. 11. 2007.

[http://www.oiguskantsler.ee/public/resources/editor/File/Kontrollk\\_ik\\_Puiatu\\_Erikooli\\_november\\_2007.pdf](http://www.oiguskantsler.ee/public/resources/editor/File/Kontrollk_ik_Puiatu_Erikooli_november_2007.pdf)  
Viimati vaadatud 05.06.08.

<sup>28</sup> Nt J. Strömpl. The K. School. Residential Management of Troublesome Girls in Transition-time Estonia. Academic Dissertation. Tartu: Tartu University Press, 2002.

<sup>29</sup> EV õiguskantsleri kontrollkäik Puiatu erikooli 22. 11. 2007.

<sup>30</sup> *Ponjatijad* on vanglaühiskonnas kehtivad kirjutamata seadused.

Spetsialistid tunnistavad, et erikoolid ei täida praegusel kujul oma rolli. Ühelt poolt ei ole nad karistusasutused, sest distsipliini seal tihtipeale ei ole (nt õiguskantsleri kontrollkäigu hetkel 22.11.2007 oli Puiatu erikooli nimekirjas 33 õpilast, kellest koolis viibis 22 ja puudus 11. Puuduvast 11 õpilasest 3 oli vahi all ning 8 olid erikoolist omavoliliselt lahkunud.<sup>31</sup>). Teiselt poolt ei ole erikoolid need koolid, kus probleemne või probleemsest perest pärit noor saaks haridust omandada või eriala õppida. Ning täpselt selliste praeguste erikoolide puudujääkide kõrvaldamisega on ka seotud järgnev ettepanek: vajalik on erikoolide diferentseerumine. Vajadus on nii range režiimiga erikooli(de) järele kui ka selliste koolide järele, mis võimaldaks jätkata kooliharidust neil alaealistel, kellel puuduvad selleks võimalused kodus (nt sõltuvustega vanemad või vanemad, kes lapsest lihtsalt ei hooli). Samuti oleks vaja koole erivajadustega laste jaoks, kellele käib tavakoolis õppimine üle jõu, aga kelle puhul tuleks eriala omandamine kõne alla ka ilma põhiharidust omandamata.

*„Erikooli saatmine on ... peaks olema ütleme selline vaheetapp vanglasse saatmise vahel. Meil on ainult see üks erikoolide süsteem, et midagi sellist natuke pehmemat ei ole. See erikoolide süsteem, see mis praegu on, on minu arust ajast ja arust täiesti. Täiesti ajast ja arust sellepärast, et meil käib üks kogu aeg üks tants ja tagaajamine selle üle, kõikidest erikoolidest õpilased jooksevad minema. Kohapeal on neid seal ... ma ei tea ... 60, 70%. Vahel on isegi niimoodi, et on ainult 40% kohapeal. Meie erikoolid on sellised, kus aeda nende ümber ei ole. Ütleme niimoodi, et mõnes mõttes on see karistamatuse tunne ka olemas. Mina olen ausalt öeldes seda meelt, ma tean, et erikoolide direktorid on ka erinevat meelt. Mina olen ikkagi kõrge taraga ümberringi. See ei ole niimoodi, et lihtsalt joostakse minema. Teine probleem, mis on tunduvalt suurem probleem kui see jooksmine, on see, et meil ei ole eritasemelisi erikoole. Sellepärast et kujutage ette, et kui üks kildkond, kes on erikoolides, kel on vangla kogemus ja nüüd me saadame koolis mittekäija sinna juurde. Mis temaga seal juhtub? Ütleme niimoodi, meil peaksid olema eritasemelised, erinevatele seltskondadele peaks olema erikoolid, siis see süsteem võiks mõjuda. Praegu kui on korraliku käitumisega erikoolis ja pätid ... alaealise puhul ei tohi sõna pätt kasutada, aga Te saate aru, mida ma tahan ütelda ... siis nad lihtsalt süüakse elusalt ära need sellised ... kes ei ole vägivaldsed. Poistekoolis on ka niimoodi, et mõned on ka sellised, kes ei ole elu sees kakelnud, aga koolis ta ei viitsi käia. Siin tuleb vahet teha, kui on võimalik diferentseerida erinevaid koole, siis ma arvan, et see koolisüsteem hakkaks tööle. Aga praegusel juhul see erikoolide süsteem ei tööta üldse minu arvates, nii kurb kui ka see pole.” (Int 8, 120:120)*

Ühe positiivse näitena ning erikooli mõistliku alternatiivina toodi välja Vana-Vigala kool, kuhu võetakse ilma põhihariduseta noori eriala omandama. Mõni alaealine võib olla küll intellektuaalselt nõrgem, kuid on samas võimeline õppima selgeks mõne ameti. Kindel eriala annaks talle võimaluse leida töö ning valida õiguskuulekas karjäär. Sellega on seotud spetsialistide poolt tehtud ettepanek, et taolisi koole või ametikoole, kus noor, kellel on raskused põhihariduse omandamisega, saaks endale eriala õppida, oleks Eestis rohkem.

### 3.5. Üldkasuliku töö mõjus

Üldkasuliku töö teema leiab spetsialistide seas sageli arutust. Üldine suhtumine üldkasulikku töösse on pigem positiivne. Arvatakse, et üldkasulik töö on alaealisele hea võimalus oma teoga tekitatud kahju heastamiseks. Positiivne on see, et 2007. aasta märtsist saab ÜKT-d rakendada reaalse vangistuse täitmisele pööramise asemel juhul, kui alaealine pani korduvkuriteo toime katseajal. ÜKT-d tehes mõtleb alaealine oma kuriteole ning see peaks panema teda oma tegusid kahetsema.

*„Ja selletõttu, et alaealisel pole raha ja rahalist karistust sa ei saa kohaldada, ongi. Nüüd minu meelest on see hea võimalus, et selle teistkordse karistamise juures, kui ei ole seda pikka aega, väga pikka aega ees ja nüüd annad ka väiksemas osas, et on võimalik see üldkasulik töö.” (Int 1, 63:63)*

<sup>31</sup> EV õiguskantsleri kontrollkäik Puiatu erikooli 22. 11. 2007.

„Mul ei ole statistikat, aga seda saab kindlasti menetlusregistrist või KIS-ist kätte. Seda ikka rakendatakse ja sellel on väga palju ... mitmesuguseid võimalusi. Mina näiteks alati, kui on 17, 18-aastane alaealine, kes on teinud siukse hästi lihtsa kuriteo, et võiks lõpetada oportuuniteedi kaalutlusel, siis ma kunagi ei pane rahalist kohustust. Neil ei ole ju iseseisvat sissetulekut. Panen alati üldkasulikku tööd. Ja mul on, ma ütleks et 99% isikuid selle ära teinud. Järelikult see on väga mõistlik, nad järelikult kannavad selle rahulikult ära ja nad kogu aeg mõtlevad: kuidas ma tahaks ära, tahaks peole, ma tahaks sinna, ma tahaks tänna. Aga nad kannavad, tegelikult see on ju palju reaalsem inimese hingle koputamine.” (Int 5, 79:79)

Mõnevõrra vastuoluline oli ühelt poolt spetsialistide positiivne suhtumine ÜKT-sse ning arvamus selle positiivsest mõjust alaealise käitumisele ning teiselt poolt see, et ÜKT oli määratud ainult 8-le valimisse sattunud indiviidile. Statistika analüüs näitas, et viimastel aastatel on pidevalt vähenenud kriminaalhooldusosakondades arvel olevate alaealiste arv, kellele on kohaldatud ÜKT-d (seisuga 31.12.2005 – 8 isikut, seisuga 31.12.2006 – 6 isikut ning seisuga 31.12.2007 – 0 isikut). Samas kasvab pidevalt ÜKT kohaldamine alaealiste komisjonide poolt (2001 – 194 isikut, 2002 – 299 isikut, 2003 – 550 isikut).<sup>32</sup>

Kasemetsa ja Ilvese poolt korraldatud uuringu kohaselt hindavad alaealiste komisjonide esindajad ÜKT mõju alaealiste käitumisele positiivseks. Uuringu kohaselt täidavad 48% üldkasulikule tööle suunatutest oma kohustust hästi, mis on oluliselt parem võrreldes nt hoiatusega (32%), lepitamisega (24%), koolikorraldusliku mõjutusvahendiga (19%) ja kohustusega elada koos vanemaga (13%), ning sarnaneb pigem spetsialistiga vestlusele suunamisega (46%) ja noorte- või sotsiaalprogrammis osalemisega (47%).<sup>33</sup>

Käesolevas uuringus toodi probleemina välja, et alati ei saa ÜKT-d rakendada, sest selle määramiseks peab olema menetlusaluse isiku nõusolek. Probleem ÜKT-ga seisneb ka selles, et sageli alaealised ei viitsi seda teha. Asutust, kes võtaks alaealist ÜKT-d tegema, on raske leida ning samuti on raske alaealist tööle panna. Selleks, et ÜKT-d võimaldavate tööandjate arvu suurendada, oleks vaja tööandjaid stimuleerida sarnaselt sellega, mida tehakse puuetega inimeste töölevõtmise puhul.

ÜKT-töökohtade leidmine, tegevuse koordineerimine on hetkel kriminaalhooldajate ülesanne. Sageli käib hooldusalustele ÜKT-kohtade otsimine tuttavate kaudu. Spetsialistide arvates on vajadus keskuse järele, mis koordineeriks ÜKT-d, nii et selliste võimaluste leidmine ei oleks ainult kriminaalhooldajate või alaealiste komisjoni kõrvaltegevuseks.

### 3.6. Taastava õiguse elemendid alaealistele mõistetud alternatiivkaristustes

Spetsialistide arvamustes, milline peaks olema alaealistele mõistetud efektiivne karistus või mõjutusvahend, kõlasid ideed, mis kannavad taastava õiguse elemente (*restorative justice*). Taastav õigus karistava lähenemisviisi alternatiivina lähtub sellest, et kuriteos nähakse eeskätt konflikti kurjategija ja ohvri ning kogukonna vahel. Sellest lähtudes lahendatakse konflikt karistamise asemel ohvri ja teo toimepanija vahel. Taastava õiguse ideed on lähedalt seotud mõistega *reintegrative shaming*. Teisisõnu – kurjategija peab aru saama, millist kannatust või kahju on tema käitumine ohvrile põhjustanud ning tundma häbi toimepandud teo eest. Sellise häbitunde kaudu kinnituvad kurjategijal pro-sotsiaalsed normid ning väärtused.

<sup>32</sup> L. Kasemets, R. Ilves. Uuring alaealiste probleemkäitumisest ja alaealiste komisjonide tegevusest. Tallinn, 2006. [http://www.meis.ee/pictures/Alaealiste\\_komisjoni\\_uuring\\_MindPark.pdf](http://www.meis.ee/pictures/Alaealiste_komisjoni_uuring_MindPark.pdf)

<sup>33</sup> Ibid, lk 108.

Just sellised ideed kõlasid spetsialistide intervjuudes, ilma et nad taastava õiguse mõistet ise kasutanud oleks. Näiteks tõstatati ÜKT-arutelus probleem, et töö on sageli „mõttetu” ning ei avalda alaealisele üldse mõju. Lahendusena pakuti ideed, et ÜKT peaks olema korraldatud nii, et see toimub selles kohas, kus kahju oli teoga tekitatud (nt kalmistu rüüstamise puhul ÜKT sooritamine kalmistul).

*„Tuleb mulle meelde, Hollandis oli sellest juttu. On selline alternatiivne meetod, see oli vist Workwise .. on selle programmi nimi, mille raames siis alaealised, kes näiteks, kui ta poest varastas, siis ta läks sinnasamma poodi tegema oma ühiskondlikult kasuliku töö tunde, pesi, kraamis seal ja palus igapäev veel vabandust ka töötajate käest, et ta seal varastas. Pigem ma leian, et see on suht hea, kusjuures ta võiks väga otseselt tõepoolest olla selle kahjuga seotud. Kui ta läheb varastab poest, siis ta seal poes ka teeb. Kui ta läheb eraisikult varastama, siin tuleb mõelda, et kas ta saab ... kunagi pioneerid olid, kes puid aitasid riita seada, et midagi niisugust teha, mis see siis on. Et kas tal tuleb silma peal hoida kes mitte. Või kui ta keskkonnale mingi kahju tekitab, siis ta selle keskkonna koristamise või heastamisega aitabki kaasa. Otseselt peaks olema seotud sellega, sest kui tegi ühte, aga alternatiivkaristuse meetod sisaldab hoopis midagi muud, siis see nagu ei jõua kohale hästi, et see seos puudub tal. Hästi selge seos tuleb saada tal.” (Int 10, 51:51)*

*„Töökasvatus on ka üks hea kasvatus. Aga kui ei ole, siis ei ole. Me tegeleme ainult see ... me lähtume sellest, et ta võiks oma kurja heastada üldkasuliku tööga näiteks. Siin näiteks kus ma olen väga kindel, et võiks teha üldkasulikke tööd sisuliselt väga rasketes kuritegudes, mis puutub igasugused kalmistute rüüstamised. Ma olen kohe väga jäigal põhimõttel, et need noorukid ükskõik millisel moel peaksid töötama sealsamas kalmistul.” (Int 8, 180:180)*

Kõlas idee, et noor peaks häbi tundma ja aru saama sellest, miks teda karistati ning mida ta on teinud.

*„Siis kui alaealises on häbitunne olemas, siis ma näen, et seal see häbi ja süütunne, et siis on lootust. Aga peab kahjuks tõdema, et tihti ma seda ei näe. Kas ta täiesti blokeerib ära selle, mis ta on teinud või mis iganes iidolid tal silme ees siis on, et nii ongi õige käituda.” (Int 10, 59:59)*

Seoses nimetatud taastava õiguse ideede ilmnemisega täpsustati spetsialistide käest lepitusmenetluse võimalusi alaealiste puhul. Spetsialistide arusaam lepitusmenetlusest oli seotud eeskätt perevägivallaga ning tõsisemate „tülide” lahendamise ja perekonnas. Põhjuseks, miks lepitusmenetlust ei rakendata alaealiste puhul, oli selle pikkus (lepitajat on raske lühikese aja jooksul saada) ning asjaolu, et lepitusmenetlust koordineerivad ohvriabi töötajad pühendavad suurema osa oma ajast kompensatsioonide väljamaksmisele.

## Kokkuvõte

Käesoleva uuringu raames analüüsiti, millist taustinfot ja kelle käest koguti kohtueelse ettekande koostamiseks ja kohtuotsuse tegemiseks, mis liiki karistusi kohaldati alaealistele, milline on praktika nn alternatiivkaristuste kohaldamisel ja kas spetsialistide arvates on nende valik piisav ning kuivõrd mõjusad on alaealistele mõistetud karistused.

Kuna alaealiste kriminaalasjade menetlemisel omavad suurt tähtsust just alaealise isiksuseomadused ning sotsiaalne taust, siis on kohtueelsel ettekandel alaealiste kriminaalasjade menetlemises väga oluline roll. Nii kohtuniku kui prokuröri sõnul annab kohtueelne ettekanne põhilise taustinfo alaealisele karistuse määramiseks. Käesoleva uuringu käigus vaadati läbi 629 toimikut, millest 404 sisaldasid kohtueelset ettekannet. Kõige sagedamini oli ettekanne puudu Viru MK-s, kus ettekandeid sisaldanud toimikute osakaal langes 2006. aastal 40%-ni, samas kui kõigi ülejäänud kohtute puhul oli antud toimikute määr üle 80%. Siinkohal ei osata anda põhjust, miks Viru MK-s nii palju toimikuid kohtueelset ettekannet ei sisaldanud.

Ühe olulisema probleemina tuli välja, et kuigi alaealise poolt toimepandud kuriteo kohtueelne menetlus alates tema ülekuulamisest kahtlustavana ei tohiks alaealise kriminaalmenetluse prioriteetidest lähtuvalt kesta keskmiselt üle 4 kuu, kipub see tegelikkuses antud perioodi ikkagi ületama. Põhjenduseks tuuakse suuremahulised kohtuasjad, mille menetlemine võtab paratamatult rohkem aega. Samas mainiti intervjuude käigus nii 4- kui ka 6-kuulist tähtaega, mis viitab sellele, et alaealiste kohtueelse menetluse tähtajast ei olda üheselt informeeritud.

Kriminaalhooldusametnike sõnul on nende peamiseks eesmärgiks püüda mõista alaealise isiksust ja käitumist paremini ning sobivaim meetod selleks on silmast-silma vestlus. Seda enam, et kirjalikud iseloomustused ei pruugi alaealise tõelist loomust alati adekvaatselt edasi anda. Kõige sagedamini vesteldi süüdistatava enda ja tema vanematega. Kui Pärnu ja Tartu MK-s vesteldi sagedamini süüdistatava ja tema vanematega, kooli esindajatega ning sotsiaalhoolduse või -töö spetsialistiga, siis Viru MK eristub teistest sellega, et infot alaealise tausta kohta saadi sagedamini kriminaal-justiitssüsteemi esindajate käest. Võimaluse vestelda süüdistatava ja tema lähedastega annab ka kodukülastus, mida kohtute lõikes tehti kõige vähem Pärnu MK-s. Samas kui alaealise kohta telliti kirjalik iseloomustus, siis tehti seda Pärnu ja Viru MK puhul peamiselt koolist, samas kui Harju ja Tartu MK-s kasutati iseloomustuse saamiseks rohkem ka muid allikaid.

Lisaks mainitud infoallikatele kasutasid kriminaalhooldusametnikud kohtueelse ettekande koostamisel erinevaid kohtuasja menetluse materjale, alaealise kohta varem koostatud kohtueelseid ettekandeid ning hulgaliselt informatsiooni, mis puudutab tema isikut, sotsiaalset olukorda, koolikohustuse täitmist, tervist, alaealiste komisjoniga kokkupuutumist jms. Pärnu MK paistis silma sellega, et seal tehti vähem kodukülastusi, kuid kasutati rohkem menetlusmaterjale kui teistes kohtutes. Harju MK-s tutvuti tunduvalt rohkem sotsiaalhoolekandest saadud andmetega ja alaealise tervislikku seisundit kirjeldava infoga ning samuti alaealise isikuandmetega ja alaealiste komisjonist saadud informatsiooniga. Märgatavad erinevused ilmnevad kohtute vahel ka kirjalike iseloomustuste osas, mida vaadati tunduvalt rohkem läbi Harju ja Viru MK-s.

Kriminaalhooldusametnikud hindavad oma ettekandes muuhulgas ka olemasolevaid riske uue kuriteo toimepanemiseks alaealise poolt ja teevad ettepaneku talle määratava karistuse osas. Riskide hindamise juures ilmnes, et kriminaalhooldajad ei pruugi riski ulatust alati

konkreetselt väljendada (skaalal madal kuni kõrge). Riskidest räägiti tihtipeale ka kriminaalhoolduse kontekstist lähtuvalt, mille puhul juhti tähelepanu asjaolule, et hetkel puudub selline riskianalüüsi juhend, kus oleks arvestatud alaealise eripäradega. Karistuseettepanekut tehes tunnevad kriminaalhooldusametnikud endil ühelt poolt suurt vastutust, kuid teiselt poolt on neile oluline teada, et nende poolt tehtava tööga arvestatakse.

Valimis oli eelnevalt kriminaalkorras karistatud alaealisi 29%. Nendest suurem osa ehk 69% oli varem karistatud 1 korral, 22% 2 korral ning ülejäänud 9% 3 ja enamal korral. Enam kui pooled alaealistest (57%) olid vähemalt 1 korral saanud karistada väärteokorras ja seda kõige sagedamini alkoholi- ja tubakaseaduse rikkumise eest – vastavalt 61% ja 36% alaealistest. Kõige sagedamini olid alaealised varem sooritanud vara- ja avaliku korra vastased kuritegusid, mille puhul määrati kõige enam tingimisi vabadusekaotust. Reaalset vabadusekaotust, mida määrati sageduselt teisena, kasutati kõige enam varavastase kuriteo puhul. Varasema varavastase kuriteo eest kohaldati reaalset vabadusekaotust Tartu ja Viru MK-s sagedamini kui Harju ja Pärnu MK-s, kus samas määrati palju enam käitumiskontrolli.

58% alaealistest oli pannud toime varavastase kuriteo, millele järgnesid 44%-ga avaliku korra vastased kuriteod. Reaalset vanglakaristust määrati kõige enam eluvastase süüteo toimepanemise eest ja ülejäänud kuriteoliikide puhul kohaldati kõige sagedamini karistusest tingimisi vabastamist allutamise ja käitumiskontrollile, mida rakendati enam kui pooltel juhtudel (55%). Käitumiskontrolli kasutati mõjutusvahendina 19%-l juhtumitest. Kohtute lõikes paistis Viru MK silma sellega, et tingimisi vabastamise ja käitumiskontrollile allutamise järel rakendati seal ülejäänud kohtutega võrreldes alaealise suhtes kõige enam reaalset vanglakaristust ja samas kõige vähem käitumiskontrolli mõjutusvahendina.

Varavastaste süütegude korral mõisteti kõige sagedamini reaalset vanglakaristust ja vanglakaristusest tingimisi vabastamist allutamise ja käitumiskontrollile Viru MK-s, kus samas kõige vähem kasutati käitumiskontrolli kui mõjutusvahendit. Kõige rohkem kohaldati käitumiskontrolli mõjutusvahendina Pärnu MK-s ja seda ka avaliku korra vastase süüteo sooritamise eest. Pärnu MK-s oli ka kõige suurem reaalse vanglakaristuste osakaal avaliku korra vastaste kuritegude osas.

Uuringus vaadeldud kohtuasjades määrati vangistust keskmiselt 1142 päeva ehk 3 aastat. Tingimisi vabastamisel ja käitumiskontrollile allutamisel mõisteti 11%-l juhtumitest alaealisele šokivangistust keskmiselt 227 päeva ehk 8 kuud. 64% määratud šokivangistustest olid pikemad kui 3 kuud. Üldkasulikkude tööd määrati keskmiselt 178 tundi. Rahaline karistuse suurus oli keskmiselt 5438 krooni. Kohtute lõikes hakkasid eelkõige silma kõrged šokivangistuse ja madalad üldkasuliku töö määrad.

Käitumiskontrolli ajal pandi alaealistele kõige sagedamini kohustuseks asuda tööle või jätkata õpinguid ning mitte tarvitada käitumiskontrolli ajal alkoholi või narkootikume. Märkimist väärib ka tõsiasi, et vaadeldaval perioodil ei olnud sotsiaalabiprogrammis osalemist kordagi kasutatud Pärnu ja Tartu MK-s, sest sealseid noori pole tihtipeale kuhugi saata. Üsna vähe määrati ka kahju heastamist.

Uuringus tuli ühe probleemina välja asjaolu, et prokurörid tunnevad puudust sellest, et võiksid ise rakendada konkreetseid mõjutusvahendite peale ÜKT või rahalise karistuse. Selles osas tehti ka konkreetne ettepanek muutuste sisseviimiseks, mis võimaldaksid prokuröril KrMS § 202 kohaldamise puhul suunata alaealist sotsiaalabiprogrammidesse.



Uuringu käigus sooviti muuhulgas ka hinnata, kui võrd varasem kriminaalkorras karistus mõjutab alaealisele karistuse mõistmist toimepandud kuriteo eest. Püstitatud hüpotees – varem kriminaalkorras karistamata alaealiste karistuste määr erineb oluliselt varem kriminaalkorras karistatud alaealiste karistuste määrast – leidis kinnitust järgnevate karistuste rakendamise puhul: rahaline karistus, reaalne vangistus, tingimisi vanglakaristusest vabastamine, vanglakaristusest tingimisi vabastamine allutamise ja käitumiskontrollile ja käitumiskontrolli kohaldamine mõjutusvahendina. Hüpotees ei leidnud kinnitust üldkasuliku töö, hoiatuse ja erikooli suunamise puhul. Ehkki šokivangistus ei ole omaette karistusliik, erines ka šokivangistuse rakendamise määr sõltuvalt varasemast karistatavusest. Statistiliselt olulised erinevused ilmsesid ka kokkuleppemenetluse rakendamise osas: kui varem karistamata alaealiste puhul oli kokkuleppemenetlust kasutatud 50%-l juhtumitest, siis varem karistatud alaealiste puhul oli see määr oluliselt madalam (39%), kusjuures mida rohkem kordi oli alaealist kriminaalkorras karistatud, seda vähem oli kokkulepet rakendatud.

Rahalise karistuse määr oli kõrgeim varem 1 korral karistatud alaealiste puhul. Seda rakendati väga vähesel määral varem karistamata alaealistele ning üldse ei rakendatud 3 ja enamal korral karistatute puhul. Teistest erines oluliselt reaalse vangistuse mõistmise määr. Kui varem kriminaalkorras karistamata alaealistest oli 5%-le mõistetud vangistus, siis 1 korral karistatud alaealiste puhul kasvas vangistuse mõistmise määr 35%-ni, 2 korral karistatute puhul 60%-ni ning 3 ja enamal korral karistatud alaealistele oli reaalselt vanglakaristust mõistetud 70%-l juhtumitest.

Erinevused ilmsesid ka karistuse pikkuse osas. Keskmise vangistuse pikkus varem karistamata alaealiste puhul oli 1702 päeva ( $n = 22$ ), 1 korral karistatutel 781 päeva ( $n = 44$ ), 2 korral karistatutel 925 päeva ( $n = 24$ ) ning 3 ja enamal korral karistatud alaealistel 1188 päeva ( $n = 12$ ). Väga pikk vangistuse aeg varem karistamata alaealiste puhul (arvestades sealjuures, et nende puhul rakendatakse vanglakaristust väga harva) lubab oletada, et varem karistamata alaealistele kohaldatakse vanglakaristust eriti raskete kuritegude puhul.

Tingimisi vanglakaristusest vabastamise ja käitumiskontrollile allutamise määr vähenes koos varasemate karistuste kasvuga: varem karistamata alaealiste puhul vabastati karistusest tingimisi ja allutati käitumiskontrollile 61%, 1 korral karistatute puhul 42%, 2 korral karistatute puhul 28% ning 3 ja enamal korral karistatute puhul 29%. Mida rohkem kordi on alaealist varem karistatud, seda kõrgem oli šokivangistuse rakendamise määr. Keskmise šokivangistuse pikkus varem karistamata indiviidide puhul oli 251 päeva ( $n = 26$ ), 1 korral karistatutel 499 päeva ( $n = 7$ ), 2 korral karistatutel 180 päeva ( $n = 3$ ) ning 3 ja enamal korral karistatud alaealistel 382 päeva ( $n = 3$ ).

Käitumiskontrolli kui mõjutusvahendit rakendati enamasti varem karistamata alaealiste puhul. Neile mõisteti käitumiskontrolli mõjutusvahendina 26%-l juhtumitest. Varem 1 korral karistatud alaealiste puhul oli antud näitaja 9% ning 2 korral karistatute puhul 3%. 3 ja enamal korral karistatud alaealistele käitumiskontrolli mõjutusvahendina ei mõistetud.

Alaealiste puhul tuleks vanglakaristuse määramist võimalusel vältida ja teha seda ainult erandkorras, kui ühegi teise karistusliigi kohaldamine ei ole põhjendatud. Kui alaealine vangi saadetakse, peab ta seal olema eraldatud täiskasvanud kinnipeetavatest. Seoses hiljutise Viljandi noortevangla sulgemisega ja sealsete kinnipeetavate üleviimisega Tartu ja Viru Vanglasse tekib küsimus, miks viidi alaealised Tartu Vanglasse, kus ei ole sealsete töötajate sõnul nende vahi all hoidmiseks sobivaid tingimusi ning kus eeluuritavate alaealiste vanglas viibimine võib kesta 6 kuud ning isegi kauem. Vanglas töötavad spetsialistid töid kriitilise perioodina välja 3 kuud – see on periood, mil alaealine tunneb end vanglas veel võõrana, on

šokis ning veel ei toimu nn vangistamise (*prisonisation*) protsessi, mille jooksul kinnipeetav harjub vangla eluga, selle reeglitega ning võtab omaks subkultuuri.

Vanglatöötajad saavad probleemist aru ning proovivad alaealisi haarata erinevatesse tegevustesse, kuid seda ainult oma võimaluste piires. Tegelikult tuleb välja, et vahi all hoidmine on võrreldes reaalse vanglakaristuse kandmisega rängem karistus, mõjutades märkimisväärselt alaealiste psüühikat, sotsiaalset võimekust ja isegi toimetuleku oskusi. Lähtudes vangistuse negatiivsest mõjust alaealise psüühikale ja võimalusele integreeruda tagasi ühiskonda, tuleb olla väga ettevaatlik ka nn šokivangistuse kohaldamisel. Uuringu andmetel kestis ainult 36% kohaldatud šokivangistustest kuni 3 kuud. 31%-l juhtumitest oli šokivangistuse määraks 3–6 kuud, 10%-l 7–9 kuud, 8%-l 9 kuud kuni aasta ning 15% alaealiste puhul ületas šokivangistuse määr 1 aasta.

Peamine probleem, mida nimetati KarSi § 87 rakendamiseks, on asjaolu, et ehkki alaealine sisuliselt vabastatakse karistusest, läheb see talle kriminaalkorras karistamisena kirja. Kriminaalkorras karistus võib negatiivselt mõjutada alaealise edaspidist seaduskuulekat karjääri, sellel puudub spetsialistide arvates eripreventiivne toime ning antud paragrahvi kohaldamine võib osutuda võimatuks, kui menetluse venitamise tõttu saab alaealine kohtuistungis ajaks 18-aastaseks. Ekspertidele ei olnud selge, mis juhtub sel juhul, kui prokurör teeb kokkulepe kohaselt ettepaneku kohaldada alaealisele käitumiskontrolli, aga kohtuistungis ajaks saab alaealine täisealiseks. Positiivseks asjaoluks võrreldes karistusest tingimisi vabastamise ja allutamise käitumiskontrollile on see, et väiksema süüteo toimepanemise puhul ei pöörata reaalselt vangistust täitmisele. Käitumiskontrolli negatiivseks küljeks märgiti võimaluse puudumist mõjutada/hirmutada alaealist juhul, kui ta käitumiskontrolli kontrollnõudeid ei täida.

Käitumiskontrolli ajal määratakse alaealisele lisaks kontrollnõuetele ka täiendavad kohustused, millest omab just alaealiste puhul eriti suurt tähtsust osalemine sotsiaalprogrammides. Spetsialistide üldine suhtumine sotsiaalprogrammidesse on positiivne, kuid samas on nende kättesaadavus väike ja sõltub regionist: kui Harjumaal on sotsiaalprogramme piisavalt, ei ole Pärnumaal aga noori kuhugi suunata. Kui Virumaal on olemas narkorehabilitatsiooni programmid, siis Läänemaal räägiti selliste programmide vajadusest.

Erikooli suunamisega seoses jäi mulje, et mõne spetsialisti (kohtunik, kriminaalhoolduse spetsialistid) ettekujutus erikoolist on idealiseeritud. Nad ei ole eriti kursis sellega, mis erikoolides toimub, neil on üksnes üldine ettekujutus sellest, mida erikool mõjutusvahendina üldse tähendab ning milline see peaks olema. Sellest idealiseeritud ettekujutusest lähtudes määratakse erikooli suunamist mõjutusvahendina. Mõned spetsialistid, kes erikooli mõjutusvahendina kohaldavad, pole kunagi üheski Eesti erikoolis käinud ja kujutavad erikooli kohana, kus on range distsipliin ning lisaks ka võimalused õppimiseks ja lapse mitmekülgeks arenguks. Põhilise probleemina on välja toodud asjaolu, et erikoolid on muutunud sisuliselt kinnipidamiskohtadeks, kus alaealisi „hoitakse luku taga ja topitakse kartserisse”. Spetsialistid tunnistavad, et praegusel kujul ei täida erikoolid oma rolli. Ühelt poolt ei ole nad karistusasutused, sest distsipliini seal tihtipeale ei ole ja teiselt poolt ei ole erikoolid need koolid, kus probleemne või probleemsest perest pärit noor saaks haridust omandada või eriala õppida. Hetkel valitseb vajadus nii range režiimiga erikooli(de) järele kui ka selliste koolide järele, mis võimaldaks jätkata kooliharidust neil alaealistel, kellel puuduvad selleks võimalused kodus (nt sõltuvustega vanemad või vanemad, kes lapsest lihtsalt ei hooli). Samuti oleks vaja koole erivajadustega laste jaoks, kellele käib tavakoolis õppimine üle jõu, aga kelle puhul tuleks eriala omandamine kõne alla ka ilma põhiharidust omandamata.

Olukorrast erikoolides ning nende mõjust alaealise isiksuse, väärtuste ja normide arengule räägib kriminaalse subkultuuri levik, mis on Tartu Vangla töötajate arvates just sealsete alaealiste seas laialdane.

Üldkasulikku tööd peetakse alaealisele heaks võimaluseks heastada oma teoga tekitatud kahju. Positiivne on see, et 2007. a märtsist saab ÜKT-d rakendada reaalse vangistuse täitmisele pööramise asemel juhul, kui alaealine pani korduvkuriteo toime katseajal. Antud uuringu andmetel kasutati vaadeldaval perioodil ÜKT-d ainult 8 korda. Probleemid ÜKT rakendamisega on seotud sellega, et selle määramiseks peab olema menetlusaluse isiku nõusolek ja sageli alaealised ei viitsi ÜKT-d teha. Samuti on raske leida asutust, kes võtaks alaealist ÜKT-d tegema ja suudaks alaealise tööle panna. Selleks, et ÜKT-d võimaldavate tööandjate arvu suurendada, oleks vaja tööandjaid stimuleerida sarnaselt sellega, mida tehakse puuetega inimeste töölevõtmise puhul. Spetsialistide arvates on vajadus keskuse järele, mis koordineeriks ÜKT-d, nii et selliste võimaluste leidmine ei oleks ainult kriminaalhooldajate või alaealiste komisjoni kõrvaltegevuseks.

Spetsialistide arvamusel, milline peaks olema alaealistele mõistetud efektiivne karistus või mõjutusvahend, kõlasid ideed, mis kannavad taastava õiguse elemente, millest lähtudes lahendatakse konflikt karistamise asemel ohvri ja teo toimepanija vahel. Teisisõnu – kurjategija peab aru saama, millist kannatust või kahju on tema käitumine ohvrile põhjustanud ning tundma häbi toimepandud teo eest. Sellise häbitunde kaudu kinnituvad kurjategijal proportsionaalsed normid ning väärtused.

### Ettepanekud

- Luua ühtne **skaala**, mille alusel kriminaalhooldusametnikud hindavad alaealise riskide uue kuriteo toimepanemiseks.
- Luua alaealiste omapära arvestav **juhend** riskide hindamiseks.
- Alaealise ühiskonda integreerimise ning tema edaspidise õiguskuuleka karjääri seisukohalt on eelistatud variant, mille puhul isiku **erikooli paigutamise üle otsustab alaealiste komisjon**, sest siis ei jää talle kirja kriminaalkorras karistatust.
- Vajalik on erikoolide **diferentseerumine**.
- Šokivangistus ei tohi kesta kauem kui **3 kuud**.
- Selleks, et ÜKT-d võimaldavate tööandjate arvu suurendada, oleks vaja **tööandjaid stimuleerida** sarnaselt sellega, mida tehakse puuetega inimeste töölevõtmise puhul.
- On vajadus **ÜKT-d koordineeriva keskuse** järele, nii et selliste võimaluste leidmine ei oleks ainult kriminaalhooldajate või alaealiste komisjoni kõrvaltegevuseks.
- ÜKT peaks olema korraldatud **taastava õiguse põhimõtete** järgi, toimudes selles kohas, kus kahju oli teoga tekitatud.

## Lisad

### 1. Andmete kogumise protsessi kirjeldus

Justiitsministeeriumist saadud andmefail hõlmas endas paragrahvi, menetlusnumbrit ning 2003. ja 2006. aasta puhul ka menetlusosalise nime.

2003. ja 2006. aasta puhul vaadati kõigepealt kohtuotsusest paragrahvi, mille alusel isik süüdi mõisteti – kas kattus selle paragrahviga, mis Justiitsministeeriumist saadud failis oli ette antud. Nimetatud paragrahvid ei olnud vastavuses kokku 50 alaealise puhul (nt failis oli isik X kirjas § 263-ga, kuid tegelikult mõisteti süüdi §-de 199, 120 ja 121 alusel, kusjuures § 263 ei esinenud ka süüdistuses) (vt tabel 1). Seejärel vaadati vanust – kas isik oli sooritamise hetkel alla 18-aastane. Juhul kui antud nimega isik mõisteti süüdi mõne teise paragrahvi alusel kui see, mis oli antud failis, või polnud ta sooritamise hetkel enam alaealine, siis asendati see võimalusel (paragrahvi ja vanuse poolest) sobiva isikuga ning tehti märge muudatuse kohta. Seda tehti 6 korral. Tihtipeale ei olnud selline asendamine võimalik – sellisel juhul märgiti juurde põhjus. Näiteks kui failis oli isik kirjas § 215-ga, aga süüdi mõisteti § 266 alusel, siis märgiti juurde, et isik mõisteti süüdi § 266 alusel, mis ühtlasi vastas paragrahvile, mille alusel süüdistus esitati, ning ainus isik antud kohtuasjas, kes sai § 215, oli sündinud 1974. a (ehk ei olnud alaealine).

2004. ja 2005. aasta puhul, mil menetlusosalise nimi ei olnud ette antud (olid üksnes paragrahv ja menetluse nr), lähtuti kahest põhimõttest: 1) kui kõik kohtuotsuses äratoodud isikud mõisteti süüdi sama paragrahvi alusel, siis võeti esimene antud paragrahvi alusel süüdimõistetud, kes vanuse poolest sobis; 2) kui kõik kohtuotsuses äratoodud isikud mõisteti süüdi erinevate paragrahvide alusel, siis võeti vajalike paragrahvidega süüdimõistetud. Ühtlasi sisestati ka nimed.

Tabel 1. Andmesisestusel ilmsiks tulnud vastuolude arv

	Harju	Pärnu	Viru	Tartu	Kokku
§-d ei olnud vastavuses		13	15	22	50
Isik polnud alaealine	3	1	1	1	6
Toimikut ei leitud	3			1	4
Asendati teise isikuga	1			5	6
	7	14	16	29	66

Vastava numbriga toimikut ei leitud 4 korral. 1 juhul oli kohtuasja kaks viimast toimikut kohtuniku käes. 3 juhul mõisteti antud paragrahvi alusel isik õigeks.

Andmete kogumise käigus ei jõutud vaid Kuressaarde, kus asusid 13 valimisse sattunud toimikut. Samuti jäid analüüsi lisamata 12 toimikut Võru kohtumajast, kus remondi tõttu ei olnud võimalik toimikutele juurde pääseda.

Toimikute analüüsimisel paistis silma asjaolu, et süüdistatavat/kohtualust puudutavad sotsiaal-demograafilised andmed nagu rahvus/keel, kodakondsus, sotsiaalne staatus ja haridustase varieerusid kohati erinevate toimikus sisalduvate dokumentide lõikes. Üldiselt

tugineti kohtuotsuses ära toodud andmetele, kuid kohati need kas puudusid<sup>34</sup> või olid vastuolus mõne muu allikaga (sellisel juhul lähtuti siiski kohtuotsusest). Näiteks oli kodakondsusena ühes kohas toodud “vene”, kuid mõnes teises “kodakondsuseta”. Ka rahvuse/keele kindlaksmääramisel osutus kohati vajalikuks vaadata, kas erinevad dokumendid toimikus on lisaks eestikeelsetele ka venekeelsed (nt kahtlustatava ülekuulamise protokoll, kohtuotsus vm), mis viitas sellele, et isiku peamiseks suhtluskeeleks on vene keel (kuigi otsuses võis seista eesti). Või oli sotsiaalse staatusena kirja pandud õpilane, kuid hiljem selgus, et isik realselt koolis siiski ei käi, vaid teeb hoopis aeg-ajalt juhutöid.

Ebakõlad esinesid lisaks ka varasemate väärtegade puhul: näiteks ilmnes toimikus sisalduvast väärtegade õiendist, et isikut on trahvitud kahe korral alkoholiseaduse ja kolmel korral liiklusseaduse rikkumise eest, kuid kohtueelses ettekandes mainib ametnik juba kuut väärteorikkumist. Seega tuleb väärtegade puhul arvestada sellega, et nende hulk võib erineda sõltuvalt ajamomendist, mil neist väljavõte on tehtud.<sup>35</sup>

Kõik, mis puudutab toimikutest saadud alaealiste eespool mainitud sotsiaal-demograafilisi andmeid, ei ole usaldusväärne ja nendesse tuleb suhtuda ettevaatlikkusega. Tegemist on sekundaarsete andmetega, mis ei pärine otsestest allikatest (rahvastikuregistrist jms). Meeles tuleb pidada, et alaealiste kohtueelse menetluse kestel võib alaealine vahetada elukohta, katkestada õpingud, sooritada uue õigusrikkumise vms. Sellest lähtuvalt mängib olulist rolli ajahetk, mil konkreetsed andmed tema kohta on kogutud, olgu siis tegemist kohtueelse ettekande või mõne muu toimikus sisalduvate dokumentidega.<sup>36</sup>

Eriti puudutab see erikoolis õppimist. Toome siinkohal näite. Kohtuotsuses ära toodud isikuandmete järgi oli tegemist õpilasega (kuna juhul, kui alaealine õppis erikoolis, oli ka isikuandmetes välja toodud, et isik õpib X erikoolis, siis siinkohal võis eeldada, et tegemist oli tavalise üldhariduskooliga), kuid kohtueelses ettekandes alaealise sotsiaalset tausta kirjeldavas osas selgus, et tegemist oli siiski ka erikooli taustaga isikuga (näiteks oli alaealine mingil varasemal ajaperioodil õppinud erikoolis ja lahkunud sealt, kui määratud aeg täis sai). Info selle kohta, kas ja mitu korda on alaealine varem õppinud erikoolis või viibinud näiteks alaealiste komisjoni ees, oleks kohtueelses ettekandes mõttekas eraldi välja tuua konkreetses lahtris koos muude isikuandmetega, sest sel moel ei kaoks antud teave muu teksti sisse ära.

Ülevaate lõpliku valimi jaotusest paragrahvide, kohtute ja aastate lõikes annab alljärgnev tabel 2. Toome näite. Oletame, et andmeid oli vaja KarSi § 199 alusel süüdi mõistetud alaealise kohta, kelle (vastava menetlusnumbriga) asi sai lahendi Harju MK-s 2005. aastal. Tabelist on näha, et andmed sisestati 5 alaealise kohta, kes mainitud tingimustele vastasid. Siinjuures tuleb silmas pidada, et karistus ei pruugitud saada üksnes § 199 alusel ja tegu võis olla ka liitkaristusega. Kokku sisestati andmed 629 alaealise kohta.

---

<sup>34</sup> Piirdutud oldi vaid nime, isikukoodi ja elukohaga ning ühtlasi oli mainitud varasemat karistatust (s.o varem kriminaalkorras karistatud/karistamata), kuid mitte alati ei hõlmanud see paragrahvi ja karistust. Sellisel juhul püüti antud andmed kätte saada mõnest muust dokumendist, näiteks süüdistuskokkuvõttest.

<sup>35</sup> Varasemat karistatust näitavad karistusregistri teatis ja politseiosakonna õiend väärtegade kohta – ka need võisid omavahel erineda. Näiteks sama kuupäeva väljavõtetes oli karistusregistris ära toodud üksnes liiklusseaduse rikkumine, kuid õiendis oli lisaks sellele märgitud veel KarSi § 218 rikkumine, mis oli sealjuures toime pandud 7 päeva varem kui liiklusseaduse rikkumine.

<sup>36</sup> Rahvuse ja kodakondsuse osas ei tohiks toimikus erinevate dokumentide lõikes vastuolusid ilmnedada ning on arusaamatu, millest need tekkinud on. Rahvus on sünnipärane ning ka kodakondsus ei ole näitaja, mis muutuks nii nagu näiteks elukoht.

Tabel 2. Valimi koosseis paragrahvide, aastate ja kohtute lõikes

	§	113	114	118	120	121	199	200	201	202	209	214	215	263	266	424	Kokku
Harju	2003		1				8	3			1			10	2	4	29
	2004		3	2		1	8	2		1	1		1	14	8	2	43
	2005	1	1	2	1	6	5	3			1	1	4	9	3	2	39
	2006	2	2		2	7	8	3		1	1	1	1	11	16	3	58
		3	7	4	3	14	29	11		2	4	2	6	44	29	11	169
Pärnu	2003			1			10				1		2	1	1	1	17
	2004	5	2				5	4					1	6	2	2	27
	2005					5	7						1	7	2	7	29
	2006			1		9	5	2		1		1	1	7	1	3	31
		5	2	2		14	27	6		1	1	1	5	21	6	13	104
Tartu	2003			2			9			2			2	13	1	4	33
	2004		5	1	1	5	8	2			1		3	14	6	6	52
	2005			1	2	21	6	2	1				2	12	12	8	67
	2006			2		8	5							12	7		34
			5	6	3	34	28	4	1	2	1		7	51	26	18	186
Viru	2003			1			12	2			1			15	6	1	38
	2004	6	1	1		1	10	2	1				1	14	4	1	42
	2005		4	4	1	3	7	3			1		3	15	12	2	55
	2006	1				8	8	1			1		1	10	3	2	35
		7	5	6	1	12	37	8	1		3		5	54	25	6	170
Kokku		15	19	18	7	74	121	29	2	5	9	3	23	170	86	48	629

## 2. Uuringu raames läbiviidud ekspertintervjuud

Nr	
1	kohtunik
2, 5, 8	prokurörid (3)
4, 6, 7	kriminaalhooldajad (5)
3, 11	sotsiaaltöötajad (2)
9	huvijuht
10	psühholoog

## 3. Alaealise elukoht

	Arv	%		Arv	%
Tallinn	159	25,4	Võrumaa	6	1
Narva	44	7	Kunda	5	0,8
Pärnu	41	6,5	Narva-Jõesuu	5	0,8
Lääne-Virumaa	37	5,9	Haapsalu	4	0,6
Tartu	31	5	Järvamaa	4	0,6
Viljandimaa	23	3,7	Karksi-Nuia	4	0,6
Jõgevamaa	20	3,2	Kiviõli	4	0,6
Pärnumaa	19	3	Sindi	4	0,6
Harjumaa	17	2,7	Kärdla	3	0,5
Kohtla-Järve	17	2,7	Tamsalu	3	0,5
Põlvamaa	17	2,7	Võru	3	0,5
Läänemaa	15	2,4	Elva	2	0,3
Valga	15	2,4	Jõgeva	2	0,3
Tapa	14	2,2	Põltsamaa	2	0,3
Tartumaa	13	2,1	Räpina	2	0,3
Sillamäe	12	1,9	Saaremaa	2	0,3
Valgamaa	12	1,9	Võhma	2	0,3
Rakvere	11	1,8	Kohila	1	0,2
Viljandi	10	1,6	Lihula	1	0,2
Raplamaa	8	1,3	Maardu	1	0,2
Ida-Virumaa	8	1,3	Paide	1	0,2
Jõhvi	7	1,1	Rapla	1	0,2
Tõrva	7	1,1	Suure-Jaani	1	0,2
Põlva	6	1			
			Kokku	626	100

## 4. Kohtueelse ettekande koostamisel kasutatud infoallikad

Tabel 3. Vestlused aastate lõikes

Vestlus	2003		2004		2005		2006	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
süüdistatavaga	46	92	95	87,2	101	81,5	100	87
vanemaga	47	94	85	78	109	87,9	97	84,3
pereliikmega (va vanem)	7	14	23	21,1	31	25	15	13
sotsiaalhoolduse või -töö spetsialistiga	7	14	26	23,9	29	23,4	21	18,3
lastekaitse- või noorsootöö spetsialistiga	2	4	11	10,1	15	12,1	4	3,5
kooli esindajaga	27	54	58	53,2	68	54,8	52	45,2

kriminaal-justiitsüsteemi esindajaga	21	42	51	46,8	48	38,7	39	33,9
kellegi teisega	5	10	27	24,8	33	26,6	21	18,3

Tabel 4. Vestlused kohtute lõikes

Vestlus	Harju		Pärnu		Tartu		Viru	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
süüdistatavaga	91	80,5	61	92,4	133	93	57	75
vanemaga	92	81,4	59	89,4	128	89,5	59	77,6
pereliikmega (va vanem)	20	17,7	10	15,2	30	21	16	21,1
sotsiaalhoolduse või -töö spetsialistiga	17	15	22	33,3	39	27,3	5	6,6
lastekaitse- või noorsootöö spetsialistiga	10	8,8	1	1,5	11	7,7	10	13,2
kooli esindajaga	40	35,4	42	63,6	89	62,2	34	44,7
kriminaal-justiitsüsteemi esindajaga	42	37,2	29	43,9	51	35,7	37	48,7
kellegi teisega	22	19,5	16	24,2	34	23,8	14	18,4

Tabel 5. Kirjalikud iseloomustused aastate lõikes

Iseloomustus	2003		2004		2005		2006	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
koolist	12	92,3	34	91,9	43	95,6	48	98
laste-, noorte- või turvakodust			1	2,7	2	4,4	4	8,2
pereliikmelt			1	2,7			1	2
psühholoogilt			2	5,4			1	2
KOV-st			1	2,7	2	4,4		
kelleltki teiselt	2	15,4	1	2,7				

Tabel 6. Kirjalikud iseloomustused kohtute lõikes

Iseloomustus	Harju		Pärnu		Tartu		Viru	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
koolist	66	97,1	11	100	25	86,2	35	97,2
laste-, noorte- või turvakodust	4	5,9	1	9,1	2	6,9		
pereliikmelt	2	2,9						
psühholoogilt	2	2,9					1	2,8
KOV-ist	1	1,5			2	6,9		
kelleltki teiselt	1	1,5			2	6,9		

Tabel 7. Kõik infoallikad aastate lõikes

	2003		2004		2005		2006	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Vestlused	50	100	109	99,1	124	99,2	115	98,3
Kodukülastus	30	60	62	56,4	73	58,4	69	59
Kirjalikud iseloomustused	13	26	37	33,6	45	36	49	41,9
Menetluse materjalid	21	42	44	40	40	32	37	31,6
Isikuandmed	9	18	13	11,8	19	15,2	16	13,7
Andmed AK-st	3	6	8	7,3	10	8	20	17,1
Varasem kohtueelne ettekanne	3	6	7	6,4	9	7,2	16	13,7
Andmed õppetegevuse kohta	3	6	8	7,3	3	2,4	6	5,1
Andmed tervisliku seisundi kohta	3	6	16	14,5	16	12,8	17	14,5
Sotsiaalhoolekande andmed	3	6	12	10,9	15	12	28	23,9
Muud andmed	4	8	7	6,4	8	6,4	7	6



Tabel 8. Kõik infoallikad kohtute lõikes

	Harju		Pärnu		Tartu		Viru	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Vestlused	113	97,4	66	100	143	100	76	98,7
Kodukülastus	74	63,8	23	34,8	86	60,1	51	66,2
Kirjalikud iseloomustused	68	58,6	11	16,7	29	20,3	36	46,8
Menetluse materjalid	40	34,5	31	47	52	36,4	19	24,7
Isikuandmed	32	27,6	1	1,5	21	14,7	3	3,9
Andmed AK-st	23	19,8	2	3	7	4,9	9	11,7
Varasem kohtueelne ettekanne	14	12,1	5	7,6	11	7,7	5	6,5
Andmed õppetegevuse kohta	3	2,6	1	1,5	13	9,1	3	3,9
Andmed tervisliku seisundi kohta	33	28,4	2	3	12	8,4	5	6,5
Sotsiaalhoolekande andmed	47	40,5	1	1,5	7	4,9	3	3,9
Muud andmed	11	9,5	2	3	7	4,9	6	7,8

## 5. Alaealistele kohaldatud põhi- ja alternatiivkaristused kohtute lõikes

	Harju		Pärnu		Tartu		Viru		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Rahaline karistus	3	1,8	3	2,9	9	4,9	5	3,0	20	3,2
Vangistus	26	15,5	17	16,3	25	13,7	38	22,5	106	17
ÜKT	3	1,8	3	2,9	1	0,5	1	0,6	8	1,3
Tingimisi	4	2,4			2	1,1	10	5,9	16	2,6
Tingimisi käitumiskontroll	87	51,8	49	47,1	104	56,8	100	59,2	340	54,5
Käitumiskontroll (mõj-vah)	38	22,6	30	28,8	35	19,1	14	8,3	117	18,8
Hoiatus (mõj-vah)	7	4,2	2	1,9	7	3,8	1	0,6	17	2,7
Erikool (mõj-vah)	1	0,6	1	1			1	0,6	3	0,5